

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА

Заштитник грађана
Zaštitnik građana

ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА
О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Издавач
Заштитник грађана

За издавача
мр Зоран Пашалић

Уредница
Раденка Грубачић

Тираж
100

Година издавања
2024.

Прелом и шtamпa
„Донат Граф“ д.о.о, Београд

ISBN 978-86-87945-76-0

ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Београд, април 2024.

Истраживачки тим Заштитника грађана

Данијела Радојевић

Гордана Илић

Јелена Селаковић

Консултанткиње

Љиљана Проковић

Ана Јовановић

Посебан извештај Заштитника грађана заснован је на резултатима истраживања које су у 10 основних и средњих школа у Србији спровели чланице и чланови Панела младих саветника Заштитника грађана. Захваљујемо се на посвећености, ангажовању и доприносу у побољшању положаја и унапређењу заштите права својих вршњака: Јани Миливојевић из Обреновца, Наталији Јевтовић из Крагујевца, Радету Мирковићу из Београда, Василију Кекановићу из Београда, Андреју Спарићу из Прибоја, Душану Тимотијевићу из Трстеника, Доротеи Арсенијевић из Београда, Стефану Јевтићу из Београда, Филипу Ускоковићу из Београда, Андреју Живанићу из Београда, Петру Смиљковићу из Београда. Захваљујемо се и основним и средњим школама које похађају панелисти, а које су учествовале у спроведеном истраживању.

Израду и штампање извештаја подржала је Европска мрежа националних институција за људска права (ENNHRI) кроз програм Малих грантова.

САДРЖАЈ

1. УВОД.	7
1.1. Заштитник грађана	7
1.2. Законодавни оквир	8
2. МЕТОДОЛОГИЈА.	12
2.1. Спровођење истраживања	12
2.2. Опис реализованог узорка	13
2.3. Инструменти за прикупљање података.	15
2.4. Начин анализе података.	16
3. СПРОВОЂЕЊЕ ИНКЛУЗИЈЕ У ОСНОВНИМ И СРЕДЊИМ ШКОЛАМА: РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА	17
3.1. Вршњачки односи у школи: перцепције и ставови ученика	18
3.2. Прилагођеност и осетљивост наставе према ученику: перцепције и ставови ученика	24
3.3. Социјална клима у школи: перцепције и ставови наставника	30
3.4. Прилагођеност школског система ученику: перцепције и ставови наставника	32
3.5. Компетенције наставника у прилагођавању рада ученику: перцепције и ставови наставника	36
3.6. Перцепције и ставови ученика и наставника према спровођењу инклузије у школама – закључци	39
4. СПРОВОЂЕЊЕ ПРЕПОРУКА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА ИЗ ПОСЕБНОГ ИЗВЕШТАЈА О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ ИЗ 2018. ГОДИНЕ: РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА	42
4.1. Препоруке упућене надлежним органима у извештају Заштитника грађана из 2018. године	42
4.2. Рад интерресорних комисија – упоредни преглед	43
4.3. Услуге додатне подршке – упоредни преглед	48
4.4. Пружање подршке школама и запосленима	60
4.5. Едукације и обуке о инклузивном образовању	62
4.6. Спровођење препорука упућених надлежним органима – закључци	64
5. ПРЕДЛОЗИ И ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ.	67

1. УВОД

1.1. ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА

Године 2021. донет је нови Закон о Заштитнику грађана којим је посебна пажња посвећена унапређењу права детета. Одредбом члана 2. Закона предвиђено је да Заштитник грађана има положај посебног тела које штити, промовише и унапређује права детета.

Заштитник грађана је применом својих надлежности и овлашћења пратио развој инклузивног образовног система у Републици Србији од његовог увођења, како кроз бројне контролне поступке, тако и кроз законодавне иницијативе и примену посредничких овлашћења. У свим случајевима у којима су утврђени пропусци у обезбеђивању и функционисању система инклузивног образовања, Заштитник грађана је упућивањем препорука и мишљења настојао да у највећој могућој мери отклони последице неправилног или незаконитог поступања државних органа или унапреди њихов рад у овој области.

Заштитник грађана констатује да ни након 15 година од увођења инклузивног образовања у Србији, услуге додатне подршке у образовању деце и даље нису довољно развијене и учињене деци доступним.

Остваривање права на подршку детету и ученику¹ је отежано јер се различите врсте подршке финансирају кроз различите државне системе и из различитих нивоа власти.

Услуге које обезбеђују јединице локалне самоуправе у највећој су мери зависне од њихове економске снаге. За обезбеђивање услуге личног пратиоца у неким јединицама локалне самоуправе и даље се формирају листе чекања, док у појединим јединицама локалне самоуправе ова услуга није ни успостављена.

Недовољан број стручних сарадника у образовним установама остаје као проблем за ефикасно спровођење инклузивног образовања. Недовољна је обученост наставника, васпитача и сарадника о инклузивном образовању и начину и моделима пружања додатне подршке деци и ученицима, док неке

¹ Сви термини који су у тексту изражени у граматичком мушком роду, подразумевају природни мушки и женски род лица на које се односи.

јединице локалне самоуправе правдају листе чекања недовољним бројем обучених личних пратилаца.

У Посебном извештају Заштитника грађана „Инклузивно образовање – Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању“ из 2018. године, приказано је тадашње стање инклузивног образовања у Републици Србији.

После шест година од првог истраживања, у оквиру пројекта Заштитника грађана „Праћење спровођења инклузивног образовања у Републици Србији“, који се реализује захваљујући финансијској подршци Европске мреже националних организација за људска права (ENNHRI) у оквиру програма Малих грантова, спроведено је ново истраживање чији су најважнији резултати представљени у овом извештају.

У извештају су садржани налази и закључци истраживања које су чланови Панела младих саветника Заштитника грађана² спровели у својим основним и средњим школама о перцепцијама спровођења инклузије у образовању деце са сметњама у развоју, деце са сметњама у учењу и талентоване деце. Претходно су чланови Панела младих саветника прошли обуку у оквиру које је одржано предавање на тему инклузивног образовања, као и радионица „Луткарско-драмске игре у процесу инклузивног образовања“, на којој су добили смернице у вези са спровођењем анкета у својим школама. Један сегмент извештаја обухвата анализу поступања по препорукама које је Заштитник грађана упутио надлежним органима у свом Посебном извештају који је објављен 2018. године.

1.2. ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР

*Устав Републике Србије*³ гарантује да „свако има право на образовање“ и забрањује „сваку дискриминацију, непосредну или посредну, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.

Прописујући да свако дете има право и могућност да се школује и да свако дете има право на квалитетно образовање које ће подстицати развој

² Заштитник грађана је још 2010. године успоставио Панел младих саветника Заштитника грађана као облик трајног учешћа деце и младих у раду ове институције. Тако је Заштитник грађана постао први орган који је у свој рад укључио децу. Чланови Панела младих бирају се на Јавном позиву, који расписује Заштитник грађана. Број младих саветника је сталан (30 дечака и девојчица из целе Србије), а нови чланови се бирају периодично или по потреби. За чланове Панела бирају се ученици VII и VIII разреда основних школа и I, II и III године средњих школа, узраста од 13 до 17 година.

³ „Службени гласник РС“, број 98/06.

дететових развојних и развијајућих капацитета до крајњих граница, *Закон о основама система образовања и васпитања* (у даљем тексту: ЗОСОВ) из 2009. године⁴ је увео инклузивно образовање. Закон се заснивао на принципу да систем образовања и васпитања мора да обезбеди за сву децу једнако право и доступност образовања и васпитања, које је прилагођено узрасним и личним образовним потребама детета и истовремено јемчи право „лица са сметњама у развоју и са инвалидитетом на образовање и васпитање које уважава њихове образовне и васпитне потребе у редовном систему образовања и васпитања, уз појединачну, односно групну додатну подршку“, као и да „лица са изузетним способностима имају право на образовање и васпитање које уважава њихове посебне образовне и васпитне потребе, у редовном систему, у посебним одељењима или посебној школи. ЗОСОВ уводи у правни систем индивидуални образовни план (ИОП), индивидуални програм и индивидуализовани начин рада, као облике додатне подршке. Касније измене Закона, као и важећи ЗОСОВ прецизније су регулисале додатну подршку деци у образовању деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, а детаљно уређење препуштено је подзаконским прописима.

Измене које је донео ЗОСОВ у образовни систем Србије довеле су до измена и у посебним законима који уређују основно и средње образовање и васпитање и предшколско васпитање и образовање, којима су разрађене одредбе крвоног закона у вези са пружањем додатне подршке ученицима у специфичним окружењима основношколског, односно средњешколског система. Ови закони увели су стручну помоћ ради спровођења инклузивног образовања и васпитања за наставника, стручног сарадника, васпитача, педагошког асистента и родитеља у виду сарадње школе са органима јединице локалне самоуправе, као и са школом за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, односно школом која има одељење за ученике са сметњама у развоју, другим организацијама, установама и институцијама на локалном и ширем нивоу.

*Закон о социјалној заштити*⁵ прецизније уређује услуге социјалне заштите, од којих неке по својој природи представљају додатну социјалну подршку образовању деце и ученика.

*Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци деци и ученику*⁶ уредио је облике додатне подршке, оснивање и рад ИРК и поступак процене потреба детета и ученика.

⁴ „Службени гласник РС“, број 72/09.

⁵ „Службени гласник РС“, број 24/11.

⁶ „Службени гласник РС“, број 80/18.

*Правилник о ближим ујујстївима за ушврђивање љрава на индивидуални образовни љлан, његову љрмену и вредновање*⁷ је право на ИОП обезбедио за дете и ученика коме је потребна додатна подршка због тешкоћа у приступању, укључивању и учествовању у образовању и васпитању, ако те тешкоће утичу на његову добробит, односно остваривање исхода образовања и васпитања или представљају ризик од раног напуштања школовања, и односе се на дете, ученика или одраслог који: има тешкоће у учењу (због специфичних сметњи у учењу или проблема у понашању и емоционалном развоју); има сметње у развоју или инвалидитет (телесне, моторичке, чулне, интелектуалне или сметње из спектра аутизма); потиче, односно живи у социјално нестимулативној средини (социјално, економски, културно, језички сиромашној средини или дуготрајно борави у здравственој, односно социјалној установи) или из других разлога остварује право на подршку у образовању. Право на прилагођен и обогаћен начин образовања по ИОП-у има и ученик са изузетним способностима који стиче основно и средње образовање и васпитање.

*Правилником о критеријумима и стандардима љружања догајне љодршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпїтної љрупи, односно другој школи и љородици*⁸ уређени су критеријуми и стандарди пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици од стране школе за образовање ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и установе која има децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Доношењем *Правилника о љедагошком асисџенџу и андрајошком асисџенџу*⁹ унапређена је регулатива у области инклузивног образовања, а *Правилник о стручно-педагошком надзору*¹⁰ којим се уређује начин пружања стручне помоћи и подршке установи донео је унапређење у извршавању овог облика надзора над радом установа образовања и васпитања, јер је овај поступак по први пут нормативно уређен.

*Правилник о ближим критеријумима за љрејознавање облика дискриминације од стране зајосленой, дејеша, ученика или шрећей лица у уштанови образовања и васпїтњања*¹¹ је детаљније уредио шта се сматра дискриминацијом током образовног процеса, а посебно шта су забрањене и дискриминаторне активности у остваривању стандарда и исхода васпитања и образовања, у остваривању права на образовање и васпитање у установи, у спровођењу

⁷ „Службени гласник РС“, број 74/18.

⁸ „Службени гласник РС“, број 70/18.

⁹ „Службени гласник РС“, број 87/19.

¹⁰ „Службени гласник РС“, број 87/19.

¹¹ „Службени гласник РС“, број 22/16.

образовно-васпитног процеса. Правилник се посебно се бави сегрегацијом као нарочито тешким случајем дискриминације у спровођењу образовно-васпитног процеса. Прописујући обавезе установа образовања и васпитања у случају насиља, злостављања или занемаривања деце и ученика и корак у поступању у ситуацији насиља које се догађа, догодило се или прети да се догоди, *Правилник о протоколу поступања у случајевима насиља, злостављања и занемаривања*¹² обезбеђује и додатну подршку деци и ученицима у образовању, и то како ученицима који су жртве насиља, тако и онима који су насиље извршили, односно били присутни или на други начин повезани са насиљем.

Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња за период од 2022. до 2030. године је као један од пет посебних циљева дефинисала обезбеђивање пуне укључености деце и младих из ромске заједнице у квалитетно предшколско, основно и средње образовање, већи обухват Рома и Ромкиња у студентској популацији и пружање подршке школовању младих и одраслих који се нису школовали или који су напустили школовање, уз повећање делотворности и ефикасности механизма за борбу против дискриминације и остваривање услова за уживање свих мањинских права за Роме и Ромкиње у образовном систему

Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године утврђује као један од општих принципа целокупног образовања и васпитања у Републици Србији - обезбеђивање једнакости у остваривању права на образовање и доступности образовања свој деци, ученицима и одраслима и то засновано на социјалној правди и једнаким шансама, без дискриминације, наглашавајући да је од приоритетног значаја успостављање нових и унапређивање постојећих механизма подршке са нарочитим акцентом на специфичности различитих осетљивих група.

¹² „Службени гласник РС“, број 11/24.

2. МЕТОДОЛОГИЈА

У методолошком смислу, део истраживања који се односи на испитивање спровођења препорука Заштитника грађана упућених надлежним органима 2018. године надовезује се на дефинисане препоруке у склопу Посебног извештаја Заштитника грађана о инклузивном образовању из 2018. године, а на основу тада спроведеног истраживања. Сличност методологије, пре свега у предмету истраживања, одабраном узорку као и структури питања која чине инструмент, омогућава поређење стања развијености инклузије у истраживању спроведеном крајем 2023. /почетком 2024. године у односу на резултате који су добијени шест година раније.

Међутим, у тематском погледу истраживање је знатно проширено и оно обухвата и испитивање начина спровођења инклузије у изабраним основним и средњим школама у Републици Србији. Спровођење инклузије у школама анализирано је из угла вршњачких односа и социјалне климе у школи, прилагођености школе ученику и процене развијености компетенција наставника у прилагођавању рада ученику.

2.1. СПРОВОЂЕЊЕ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено квантитативном методом, у две фазе.

У првој фази (у новембру 2023. године) организована је едукација за чланове Панела младих саветника Заштитника грађана и то кроз: а) теоријско упознавање панелиста са темом инклузивног образовања праћено примерима из праксе школског живота; б) њихово активно учешће у радионици о значају луткарско-драмских игара у процесу инклузивног образовања; в) упознавање са садржајем упитника за ученике, наставнике и надлежне органе, како би панелисти компетентно приступили процесу прикупљања података.

У другој фази истраживања подаци су прикупљани током јануара и фебруара 2024. године у основним и средњим школама које похађају чланови Панела младих саветника Заштитника грађана. У процесу прикупљања података панелисти су давали ученицима и наставницима упитнике у папир-оловка формату. Прикупљени подаци анализирани су у месецу марту 2024. године.

2.2. ОПИС РЕАЛИЗОВАНОГ УЗОРКА

Узорак истраживања чини намерно одабран узорак надлежних органа, као и пригодно одабрани ученици и наставници из раније успостављеног узорка школа које похађају чланови Панела младих саветника.

2.2.1. Узорак надлежних органа

Намерни узорак надлежних органа чине одабрана министарства и покрајински секретаријати који у оквиру својих надлежности могу имати део активности који се односи на подржавање и развој инклузивног образовања, као и јединице локалне самоуправе Републике Србије.

Упитник је послат на адресе шест министарстава¹³, од којих је одговор добијен од стране три министарства, а то су:

1. Министарство просвете,
2. Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања,
3. Министарство спорта.

Упитник је послат на адресе четири покрајинска секретаријата¹⁴, од којих је одговор добијен од стране два покрајинска секретаријата:

4. Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине,
5. Покрајински секретаријат за социјалну политику, демографију и равноправност полова.

Такође, упитник је послат на адресе свих јединица локалне самоуправе на територији Републике Србије¹⁵ (укупно 145), од којих су неке јединице локалне самоуправе прослеђивале упитнике својим градским општинама. Укупан број јединица локалне самоуправе и њихових општина од којих смо добили одговор је 110.

¹³ Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство финансија, Министарство омладине и спорта, Министарство здравља, Министарство државне управе и локалне самоуправе.

¹⁴ Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине, Покрајински секретаријат за социјалну политику, демографију и равноправност полова, Покрајински секретаријат за спорт и омладину, Покрајински секретаријат за здравство.

¹⁵ Овај број не укључује територију Аутономне покрајине Косово и Метохија будући да Заштитник грађана и даље није у могућности да остварује своје надлежности на територији Аутономне покрајине Косово и Метохија, на начин прописан Уставом и законом.

2.2.2. Узорак школа

Узорак школа чинило је десет основних и средњих школа из Београда, Прибоја и Крагујевца. У истраживању су учествовале следеће школе:

1. Основна школа „Јанко Велениновић“ - Београд, Вождовац
2. Основна школа „Данило Киш“ - Београд, Вождовац
3. Основна школа „Бранко Ћопић“ - Београд, Раковица
4. Електротехничка школа „Никола Тесла“ - Београд
5. Трећа београдска гимназија - Београд
6. Четврта београдска гимназија - Београд
7. Тринаеста београдска гимназија – Београд
8. Прва економска школа - Београд
9. Гимназија - Прибој
10. Друга крагујевачка гимназија – Крагујевац

2.2.3. Узорак ученика

У истраживању је учествовало 235 ученика, од чега 44,3% ученика мушког пола, а 55,7% ученика женског пола. Такође, од 235 ученика, 39,6% ученика тренутно похађа основну школу, док средњу школу тренутно похађа 60,4% ученика.

Табела 1. показује заступљеност испитаних ученика према месту школовања. С обзиром на то да је узорак пригодан, највише ученика је из Београда.

Место школовања	Фреквенција	Проценти
Београд	175	74,5%
Прибој	30	12,75%
Крагујевац	30	12,75%

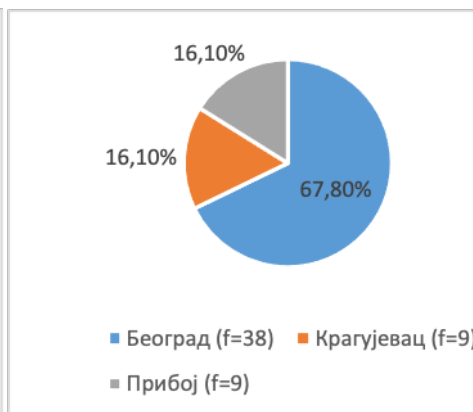
Табела 1: Структура ученика према месту школовања

2.2.4. Узорак наставника

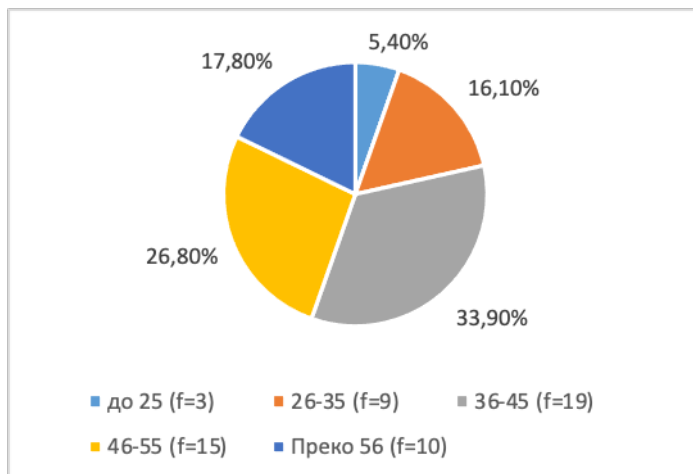
У овом истраживању узорак наставника чинило је 56 учесника, од којих је 14,3% било наставника мушког пола, а 85,7% наставника женског пола. Кроз Графиконе 2, 3. и 4, приказаћемо расподелу наставника на основу типа школе у којима су запослени, места запослења и година старости.

Графикон 1. Структура према типу школе

Графикон 2. Структура према месту запошљавања

Графикон 3. Структура према годинама старости

2.3. ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

Подаци истраживања прикупљани су на основу израђених упитника за ученике, наставнике и надлежне органе. Ученици и наставници одговарали су на питања у упитнику анонимно, у папир-оловка формату. Групну расподелу упитника спровели су чланови Панела младих саветника Заштитника грађана у оквиру својих основних и средњих школа, који су претходно прошли једнодневну обуку на тему инклузије и начина правилног прикупљања података у истраживању. Упитници надлежним органима послати

су електронски од стране Заштитника грађана, на чију адресу су попуњени упитници и враћени.

Упитници за ученике и за наставнике започињали су дефиницијом шта се подразумева под термином „особа којој је потребна додатна подршка“, како би се изградило заједничко разумевање појма о којем се говори.

Упитник за ученике састојао се од 10 питања затвореног типа, једног питања отвореног типа, као и од питања којима су испитивани ставови ученика (укупно 32 тврдње) на основу петостепене скале ставова (Не слажем се, Углавном се не слажем, Нисам сигуран/сигурна, Углавном се слажем, Слажем се). Питања су подељена у 3 тематска одељка: питања о општим подацима учесника истраживања, питања о вршњачким односима у школи и питања о прилагођености и осетљивости наставе према ученику.

Упитник за наставнике састојао се од 10 питања затвореног типа, једног питања отвореног типа, као и од питања којима су испитивани ставови наставника (укупно 31 тврдња) на основу петостепене скале ставова (Не слажем се, Углавном се не слажем, Нисам сигуран/сигурна, Углавном се слажем, Слажем се). Питања су подељена у четири тематска одељка: питања о општим подацима учесника истраживања, питања о социјалној клими у школи, питања о прилагођености школског система ученику и питања о процени компетенција наставника у прилагођавању рада ученику.

Упитници за надлежне органе (министарства, покрајинске секретаријате и јединице локалне самоуправе) имали су једнаку тематску структуру питања, али се број питања и формулација питања разликовала у односу на њихове различите надлежности у области развоја инклузивног образовања. Питања су била затвореног типа, подељена у пет тематских одељака: питања о раду интерресорних комисија, питања о услугама личног партиоца, питања о услугама додатне подршке, питања о пружању подршке школама и запосленима и питања о едукацијама и обукама о инклузивном образовању.

2.4. НАЧИН АНАЛИЗЕ ПОДАТАКА

Подаци су анализирани применом метода дескриптивне анализе. Урађене су фреквенцијске и процентуалне анализе којима су добијени одговори приказани по различитим категоријама истраживаних варијабли. Ради веће прегледности и читљивости, резултати су приказани наративно и графички, а у неким случајевима и табеларно.

3. СПРОВОЂЕЊЕ ИНКЛУЗИЈЕ У ОСНОВНИМ И СРЕДЊИМ ШКОЛАМА: РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА

Осим на нивоу надлежних органа, у овом истраживању занимало нас је и спровођење инклузије у основним и средњим школама, односно у којој мери је инклузија присутна у школи и школској средини. Инклузија у пракси захтева посматрање и анализу њених важних елемената чијим унапређивањем можемо усавршити и инклузивни приступ према сваком ученику у школи. На основу бољег разумевања перспективе ученика и наставника о квалитету социјалних и вршњачких односа у школи, квалитету и могућностима наставе, као и на основу сазнања о њиховим претходним искуствима, уверењима, предрасудама, погледима на живот и рад са ученицима којима је потребна додатна подршка - можемо донети одређене закључке о томе колико је школски систем у Републици Србији спреман за хуманији приступ посматрању различитости и пружању подршке деци и младима у школама.

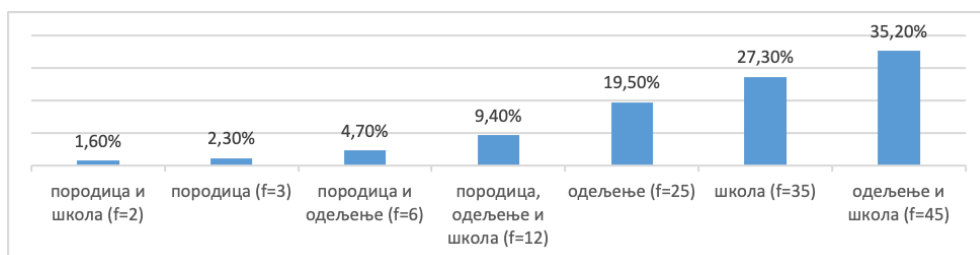
Термин „инклузија“ разумемо као стварање једнаких услова за све ученике, обезбеђивање квалитетног образовања за сву децу поштујући и негујући њихову различитост и другачије потребе. Питања у упитнику су конципирана према општости од општих ка конкретним, тако да добијемо приказ шире слике стања развијености квалитета наставе и односа у школама - неопходних фактора не само развоја инклузивне праксе према ученицима са повећаним ризиком од маргинализације, већ према сваком ученику који заслужује оптимално окружење за развој сопствених потенцијала и могућности.

Посебан фокус овог истраживања јесте испитивање спровођења инклузије у ужем смислу њеног значења, стављајући у центар интересовања прилагођеност школе угроженим категоријама ученика којима је потребна додатна подршка. Под термином „ученик којем је потребна додатна подршка“ подразумевамо ученика који има одређене физичке, когнитивне, емоционалне и/или социјалне потешкоће при свакодневном функционисању (оштећење вида, слуха, отежано кретање, отежан говор, отежано разумевање исказа, честа појава беса која се тешко контролише и слично).

3.1. Вршњачки односи у школи: ПЕРЦЕПЦИЈЕ И СТАВОВИ УЧЕНИКА

Ученици којима је потребна додатна подршка јесу социјална бића, једнаких потреба за грађењем квалитетних односа као и њихови вршњаци. Ипак, најчешће припадају групи ученика који трпе искљученост из социјалног контекста школе услед отежаних животних околности у којима се налазе (припадност мањинској култури или групи, депривираност средине у којој живе, физиолошке или когнитивне сметње и слично). Важну улогу у остваривању њиховог права на задовољење основних људских потреба, као што је бити пријатељ и имати пријатеља, има култура успостављених односа у школи - пре свега квалитет вршњачких односа. Питали смо ученике да ли у оквиру породице, одељења или школе познају особу којој је потребна додатна подршка, како доживљавају појам пријатељства, како гледају на односе вршњака у школи и како гледају на функционисање ученика којем је потребна додатна подршка у школи или одељењу.

На питање у вези са контекстом познавања ученика коме је потребна додатна подршка, 45,5% ученика изјаснило се да не познаје особу којој је потребна додатна подршка ни у оквиру породичног ни у оквиру школског система. С друге стране, 54,5% ученика изјаснило се да познаје особу којој је потребна додатна подршка у оквиру свог породичног и/или школског система. Занимљив податак јесте тај да су ученици истих школа, у свих десет школа које су чиниле узорак истраживања, давали супротне одговоре – одређени ученици нису препознали у оквиру одељења/школе ученика коме је потребна додатна подршка док одређени ученици исте школе јесу. На основу овог податка можемо се запитати да ли су, у којој мери и на које начине одрасли освестили и развили код ученика способност препознавања ученика којима је потребна додатна подршка.

Графикон 4. Контекст познавања особе којој је потребна додатна подршка

Уколико изузмемо ученике који познају особу којој је потребна додатна подршка једино из породичног контекста, примећујемо да највећи број ученика од оних који су се изјаснили да познају особу којој је потребна

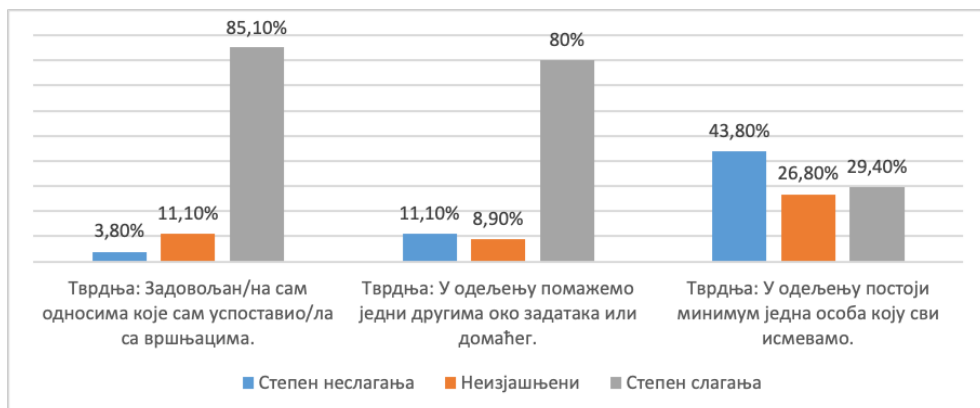
додатна подршка познају особу у оквиру школског система (97,7%). Овај податак може бити и логичан, с обзиром на то да је школа место сусрета великог броја ученика који потичу из различитих животних контекста. Такође, од 93 ученика основне школе, 48,4% ученика је препознало у школи особу којој је потребна додатна подршка, док од 142 ученика средњих школа њих 57% препознаје у школском окружењу особу којој је потребна додатна подршка. Већи проценат препознавања ученика којима је потребна додатна подршка у средњим школама може покренути даља разматрања да ли су ученици старијих разреда у већој мери свеснији особа којима је потребна додатна подршка у школској средини од ученика основних школа.

Већина ученика препознаје пријатељство као основну људску потребу, као и осећај подршке и прихватања као базичну вредност пријатељства. Ипак, више од половине ученика (62,6%) пре ће тражити заједничке сличности при одабиру пријатеља, него показати отвореност према различитости.

Перцепција пријатељства	Тврдња: Свакој особи је потребан пријатељ.	Тврдња: Пријатељ те прихвата таквог какав јеси.	Тврдња: Сличне особе ће пре бити једно другом пријатељ, него различите.
Не слажем се	0,8% (f=2)	1,3% (f=3)	7,7% (f=18)
Углавном се не слажем	1,7% (f=4)	1,7% (f=4)	9,4% (f=22)
Нисам сигуран/ сигурна	3% (f=7)	3,4% (f=8)	20,4% (f=48)
Углавном се слажем	11,9% (28)	14% (f=33)	43,8% (f=103)
Слажем се	82,6% (194)	79,6% (f=187)	18,7% (f=44)

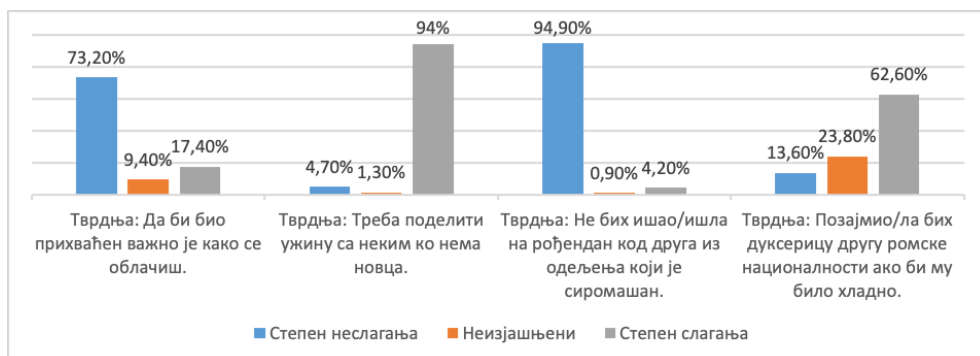
Табела 2: Перцепција ученика о пријатељству

Занимало нас је како ученици доживљавају вршњачке односе у школи и одељењу. На питања која су се тичала општег, групног, функционисања школе или одељења ученици су већински заједничку интеракцију проценили као складну. Међутим, напуштањем перспективе колективне атмосфере и посматрањем окружења ка углу појединца, чак 29,4% ученика сложило се са тврдњом да у одељењу постоји минимум једна особа коју сви исмевају. Уколико обратимо пажњу на број ученика који су одговором остали неутрални, приметимо да скоро сличан проценат ученика није могао да процени да ли су другари из одељења исмевани или не. Висок проценат неизјашњених значајна је информација коју можемо тумачити да је могуће да ученици нису способни да препознају да ли су свакодневна задиркивања вид исмевања или вид шале и забаве.

Графикон 5. Доживљај ученика према вршњачким односима у одељењу и школи

Следећи део питања односио се на однос према ученицима којима је потребна додатна подршка. У наставку нудимо приказ тврдњи које су се односиле на став према ученику у односу на његов материјални статус.

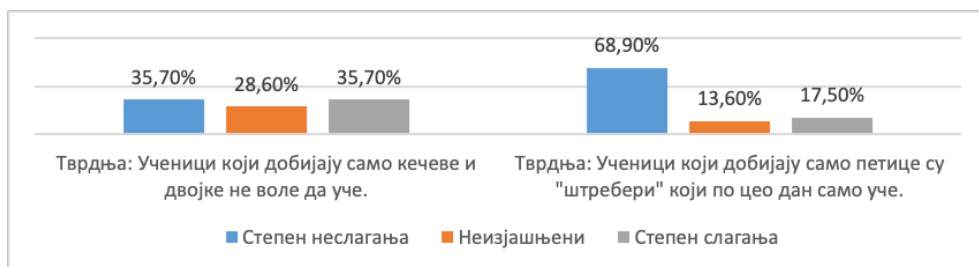

Графикон 6. Однос према материјалном стању ученика

Уколико посматрамо тврдње слева надесно приметимо да велики проценат ученика не показује негативан став према ученику који је сиромашан. Занимљив податак је да су ове тврдње чак приказале највећи степен слагања ученика у односу на све остале тврдње (највише њих се изјаснило за исти одговор у оквиру ове категорије). Претпостављамо да смо последњу тврдњу дефинисали као „Позајмио/ла бих дуксерицу другу који је сиромашан ако би му било хладно“ да бисмо добили сличан резултат као код претходних тврдњи. Међутим, само истицање да је друг ромске националности довело је до пада степена слагања, па се 13,6% ученика определило да не би позајмило дуксерицу (претпостављамо јер је друг ромске националности). Такође, 23,8% ученика не могу са сигурношћу да кажу да би позајмили дуксерицу ученику ромске националности, због чега су

одабрали неутралан одговор. За негативан одговор пре су се одлучивали ученици мушког пола (22,1% од укупног броја дечака), док је девојчица било знатно мање (6,8%).

Честа предрасуда која може утицати на грађење слике о ученику у школи јесте повезивање добијених оцена са типом ученика и начином учења. „У инклузивно замишљеној школи ученик се такмичи са самим собом. У стварној школи далеко смо од тога. Наставници (а под њиховим утицајем и ученици) вреднују вршњаке не по томе колико су лично напредовали, већ по томе који су по рангу успешности“¹⁶. Одговори нам показују да 68,9% ученика показује разумевање према ученицима који су одлучног успеха, не сматрајући да је то њихова једина активност у току дана. Међутим, према ученицима који добијају најслабије оцене у настави постојао је приметни степен неусаглашености одговора. Отпор према учењу тешко се препознаје као позив за помоћ у систему већине, већ се тумачи као негативна карактеристика ученика коју ученик временом прихвата и манифестује кроз понашање.

Графикон 7. Однос према начину учења ученика

Три тврдње у упитнику тичале су се уопштено односа ученика према ученицима којима је потребна додатна подршка. Анализа резултата указује на то да већем проценту ученика не представља проблем укључивање ученика којем је потребна додатна подршка у њихово лично окружење. Ипак, око 20% од укупног броја ученика изразили су негативан став према њиховом боравку у редовној школи и према ближним односима дружења.

Разлике у одговорима између ученика који познају и ученика који не познају ученика којем је потребна додатна подршка су минималне. Претпоставка да ће ученици који познају ученика којем је потребна додатна подршка бити осетљивији и спремнији за укључивање није присутна, штавише ученици категорије „не познајем“ су у примерима седења у клупи и дељења собе на екскурзији показали већу спремност од ученика категорије „познајем“.

¹⁶ Хрњица С. и сар. (2009). *Школа по мери деце 2: приручник за примену инклузивног модела преласка са разредне наставе на предметну наставу за ученике са тешкоћама у развоју*, Београд: Save the Children UK, Програм за Србију.

Тврдња: Ученици којима је потребна додатна подршка треба да иду у одвојено одељење.		
	Не слажем се/ Углавном се не слажем	Слажем се/ Углавном се слажем
Познајем особу	56,3% (f=72)	18,8% (f=24)
Не познајем особу	56,1% (f=60)	20,6% (f=22)
Тврдња: У клупи бих седео/седела са учеником којем је потребна додатна подршка.		
	Не слажем се/ Углавном се не слажем	Слажем се/ Углавном се слажем
Познајем особу	20,3%(f=26)	45,3% (f=58)
Не познајем особу	17,8% (f=19)	59,8% (f=64)
Тврдња: На екскурзији бих био/била у соби са учеником којем је потребна додатна подршка.		
	Не слажем се/ Углавном се не слажем	Слажем се/ Углавном се слажем
Познајем особу	32% (f=41)	35,9% (f=46)
Не познајем особу	17,8% (f=19)	44,9% (f=48)

Табела 3: Однос ученика према особама којима је потребна додатна подршка

Редослед тврдњи је усложњавао степен дружења почевши од једноставног неодвајања у посебну групу, ка заједничком провођењу времена на часу, до боравка на екскурзији као места заједничког опуштања и зближавања. По одговорима се види да су ученици категорије „познајем“ све мање били спремни за виши ниво дружења због чега је готово половина изјашњених била за опцију да не деле заједно собу; истовремено њихов став је био два пута заступљенији од ученика категорије „не познајем“.

Овакво тумачење потврђују нам и резултати питања у којем су ученици директно питани какав однос имају са ученицима којима је потребна додатна подршка. Одговори су поново ишли од нижих нивоа ка вишим, те су ученици имали следеће опције: не дружим се, не дружим се али бих им пружио/пружила помоћ, не дружим се, али им пружам помоћ при функционисању, дружим се (сваки понуђен одговор је у упитнику још ближе и прецизније одређен). Сваки шести ученик успоставља однос пријатељства са учеником којем је потребна додатна подршка, а од 83 ученика који су се изјаснили да се не друже и да им не пружају подршку - њих 47 познају ученика у оквиру свог одељења.

Графикон 8. Однос ученика категорије „познајем“ према ученицима којима је потребна додатна подршка

На часу одељенске заједнице ученици имају прилику да међусобно разговарају, да се саветују са наставником и решавају различита питања и проблеме. Одељенска заједница може јачати васпитну улогу школе стварањем атмосфере разумевања, поштовања и прихватања. Питали смо ученике да ли им се часови одељенске заједнице одржавају редовно, да ли одељенска заједница може имати моћ јачања односа, као и да ли она ту своју улогу у њиховом одељењу и остварује. Добијени резултати су мотивишући. 74,9% ученика ($f=176$) изјаснило се да се састанци одељенске заједнице одржавају редовно и да она може бити место где се решавају проблеми и јачају односи са ученицима којима је потребна додатна подршка (71,5%). Већина се изјаснила да њихова одељенска заједница ту сврху и остварује (76,2%).

Сврха одељенске заједнице у одељењу	f	%
1. Разговори о актуелним темама, давање предлога, дискусија	179	76,2%
2. Разговори о оценама, оцењивању и изостанцима	32	13,6%
3. Дружење и час опуштања	16	6,8%
4. Учење и преслушавање за наредне часове	8	3,4%

Табела 4: Одговори ученика о сврси одељенске заједнице у одељењу

Последње о чему смо питали ученике из категорије вршњачких односа јесте да ли су посећивали предавања/радионице на тему вршњачких односа (толеранција, разумевање, инклузија, вршњачко насиље), као и да ли такав вид сусрета процењују као корисне. Иако су резултати показали да је више од половине ученика барем једном присуствовао оваквом типу предавања/радионице, забрињава проценат ученика који ни једном нису присуствовали споменутом догађају (41,7%). Претпоставка да ће предавања/

радионице бити корисније ученицима који припадају категорији „познајем“ није се испоставила као тачна, с обзиром на то да показују чак и нижи проценат слагања са тврдњом у односу на ученике категорије „не познајем“.

Предавање/радионица	Ниједном	Једном	Два или више пута
Основна школа	43%	20,4%	36,6%
Средња школа	40,9%	19%	40,1%

Табела 5: Учесћалост присуства на предавању/радионици на тему вршњачких односа

Графикон 9. Ученици категорије „познајем“

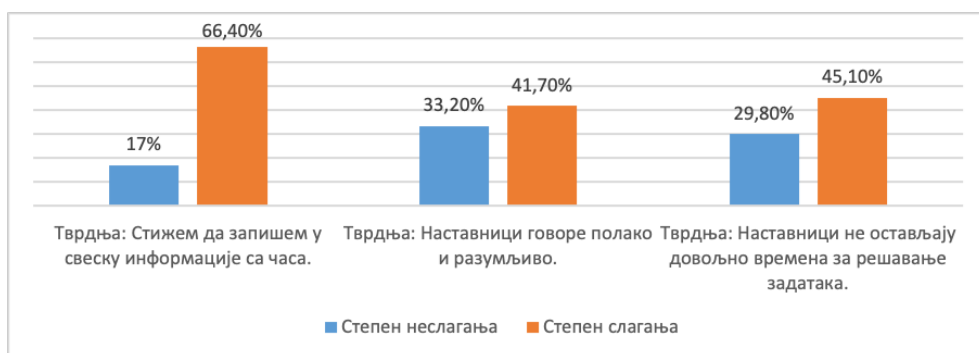
Графикон 10. Ученици категорије „не познајем“

3.2. ПРИЛАГОЂЕНОСТ И ОСЕТЉИВОСТ НАСТАВЕ ПРЕМА УЧЕНИКУ: ПЕРЦЕПЦИЈЕ И СТАВОВИ УЧЕНИКА

Вршњачка подршка у школи значајна је ученику којем је потребна додатна подршка како би се осећао прихваћено и као део групе, међутим, школа остварује и своју образовну улогу по којој ученику треба да омогући алате за успешно овладавање знањем из различитих научних области. Уколико очекујемо да се ученик којем је потребна додатна подршка прилагоди систему који не препознаје могућност учења и развоја на различите начине и у складу са различитим капацитетима, нећемо добити позитивне резултате. Прилагођавање школског система ученику као његовом неодвојивом делу резултира унапређивањем квалитета тог система. Ослушкивање потреба, сарадња и заинтересованост одраслих, разноврсност наставних средстава, метода, облика рада, промене наставног плана, сложености и

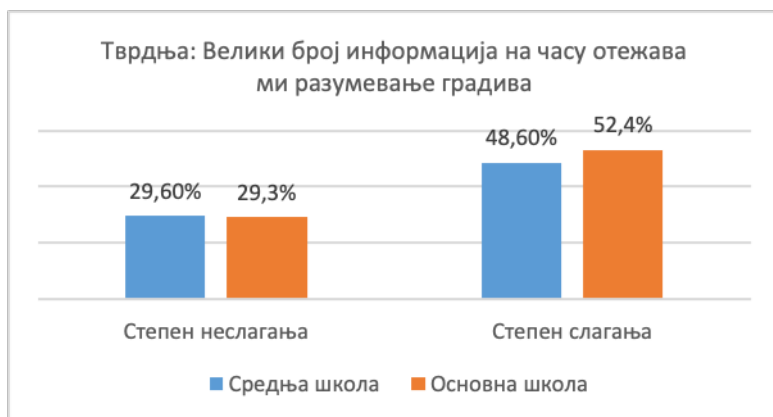
обима наставног садржаја, флексибилно прилагођавање времена за учење, опремање материјалима и помагалима јесу захтев да се покрећу и развијају промене у правцу трансформације школе, а не једноставно опстајање ученика у систему.

Питали смо ученике како перципирају темпо рада и прелажења наставног садржаја на наставном часу, при чему нису примећене никакве разлике између ставова у односу на ученике основних и средњих школа. Ученици су се у већој мери определили за став да стижу да запишу информације у своје свеске, али приближно подједнаке разлике у ставу су имали по питању брзине наставниковог излагања и остављеног времена за решавање задатака. Готово половина ученика који су чинили узорак истраживања (45,1%) сложило се да нема довољно времена да реши одређени задатак.

Графикон 11. Однос ученика према темпу рада на часу

Надовезујући се на динамику рада на часу, ученици су изразили став и према обиму наставног градива, при чему је 48,1% ученика изразио став да наставни час има пуно информација које им отежавају разумевање градива.

Графикон 12. Став према обиму наставног градива

Допунски и додатни часови у школи јесу додатна могућност да ученици прилагоде процес учења сопственом темпу и интересовању. На основу одговора ученика, сазнајемо да се овакав вид додатне наставе углавном организује у оквиру школе и да их ученици процењују као корисне. Примећује се разлика у одговорима средњошколаца: њих 11,3% изјаснило се да се у школи не организује допунски час, док се за неорганизовање додатног часа изјаснило чак три пута више ученика (34,5%).

	Допунски часови	Основна школа	Средња школа
1.	Организују се и сматрам их корисним	75,3%	73,2%
2.	Организују се, не сматрам их корисним	17,2%	15,5%
3.	Не организују се, сматрам их корисним	5,5%	8,5%
4.	Не организују се, не сматрам их корисним	2,2%	2,8%

Табела 6: Одржавање допунских часова у школи

	Додатни часови	Основна школа	Средња школа
1.	Организују се и сматрам их корисним	67,7%	51,4%
2.	Организују се, не сматрам их корисним	20,4%	14,1%
3.	Не организују се, сматрам их корисним	9,7%	16,2%
4.	Не организују се, не сматрам их корисним	2,2%	18,3%

Табела 7: Одржавање додатних часова у школи

Занимало нас је колико често су у свом досадашњем искуству ученици посетили допунски или додатни час. Резултати показују да основношколци чешће иду на допунске и додатне часове од средњошколаца, као и да чешће бирају допунске часове од додатних. Мањи број средњошколаца у односу на ученике основне школе похађа допунске и додатне часове, а додатни час бира тек сваки шести ученик.

Допунски час	Ниједном	Једном	Два или више пута
Основна школа	24,7% (f=23)	20,5% (f=19)	54,8%(f=51)
Средња школа	55,6% (f=79)	27,5% (f=39)	16,9 (f=24)
Додатни час	Ниједном	Једном	Два или више пута
Основна школа	52,7% (f=49)	18,3% (f=7)	29% (f=27)
Средња школа	76,1% (f=108)	11,3% (f=6)	12,6% (f=18)

Табела 8: Учесћалост оглазака ученика на допунске и додатне часове

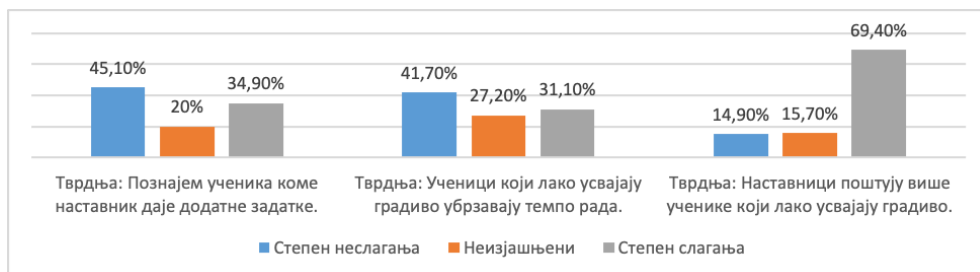
Наредне тврдње односиле су се на испитивање става ученика према прилагођавању наставе ученику којем је потребна додатна подршка. За добијене резултате могли бисмо рећи да су у одређеној мери контрадикторни.

Иако су се ученици у већој мери (49,8%) изјаснили да могу да буду подршка ученику на часу, чак 80,5% њих сматра да задаци треба да буду исти за све. Такође, већина ученика сложила се да не заостају у прелажењу градива јер је ученику потребна стална помоћ, али је 73,2% ученика понашање вриштања, бацања и ударања окарактерисало као ометајуће. Такође, у одговорима је примећен знатан број ученика категорије „неизјашњени“ који нису могли да процене да ли и на који начин је потребно прилагодити атмосферу у настави ученику који не може једнако приступити процесу учења.

Прилагођеност наставе према ученику коме је потребна додатна подршка	Не слажем се /Углавном се не слажем	Неизјашњени	Слажем се/ Углавном се слажем
Тврдња: Задаци које добијамо треба да буду исти за све.	5,5%	14%	80,5%
Тврдња: Ученик који вришти, баца, удара ремети пажњу одељења.	10,2%	16,6%	73,2%
Тврдња: Вршњаци не могу да му помогну на часу због развојне потешкоће коју има.	49,8%	33,2%	13,6%
Тврдња: Захтева стално ангажовање, услед чега остали заостају у прелажењу градива.	41,3%	35,7%	18,7%
Тврдња: Наставници подједнако обраћају пажњу на њега и на остале ученике.	26,4%	32,8%	40,8%

Табела 9: Прилагођеност наставе ученику којем је потребна додатна подршка

Тврдње које се тичу талентованих ђака изазвале су разлике у ставу код ученика. Већи проценат ученика (69,4%) процењује да наставников однос поштовања није исти према свим ученицима и да су наставници склонији ученицима који лако усвајају градиво. Диференцијација наставе у виду давања сложенијих задатака одређеним ученицима није препозната код 45,1% ученика.

Графикон 13. Став према шаленџованом ученику у настави

Једино питање отвореног типа и у упитнику за ученике и у упитнику за наставнике тражило је од учесника истраживања да опишу своје запажање о ученику којем је потребна додатна подршка у школи. Запажања ученика поделили смо у четири категорије, у оквиру којих су неки ученици описивали ученика, описивали учениково окружење или износили мишљење шта је потребно урадити и у ком правцу деловати. Иако су ученици препознали различите типове очигледних и скривених категорија угрожених и иако су чести одговори формирану у правцу позитивног става да таквим ученицима треба пружити подршку, услед појединих коментара и описа догађаја јасно је да када се бавимо овом темом већина у ставу није битна, уколико имамо и мањину која се суочава са описаним мишљењем.

Категорије	Примери одговора	f
Однос са наставницима	<ul style="list-style-type: none"> - треба да имају подршку од наставника (5) - имају подршку наставника (3) - не обраћају пажњу током наставе само попуштају за оцне (3) - наставници излазе у сусрет око градива, лакшег теста, оцењивања (2) - третирају их исто као и остале - неки се труде неки уопште - немају разумевања - наставници помажу само 5.0 деци - наставници се само фокусирају да пређу градиво - прекомерно је сензитиван и има емоционалне реакције због чега га некад наставници омаловажавају 	19

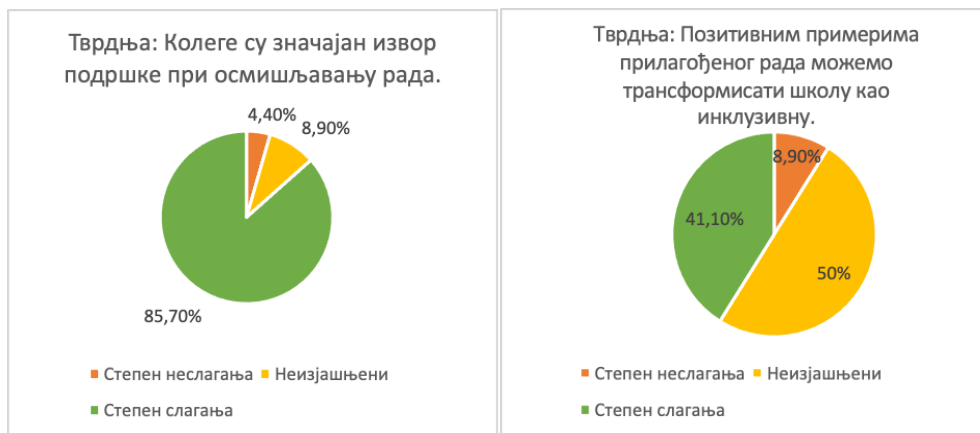
<p>Карактеристике понашања/ особине</p>	<ul style="list-style-type: none"> - стидљив, повучен (4) - нормално функционише уз стрпљење и вољу (3) - не долази често у школу, изгледа као да је болестан, има лоше оцене (2) - странац тешко прати час, дружи се само са друговима исте националности (2) - када нема шта да једе - проблематично дете, псује, преписује - лоше реагује на оцене - има аутизам и цела школа га воли - другачији је од других и често му није лако - нема тату - изоловао се од одељења, то значи да му треба помоћ 	<p>18</p>
<p>Однос са вршњацима</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ученици треба да пруже подршку (6) - има подршку ученика (3) - помогао бих причао би о нечему што он воли, нпр. фудбал, кошарка - да му кажеш када је неки контролни да не погреша дан - вршњаци се фокусирају само на себе - има здравствени проблем, свакодневно га исмевају и имитирају - пар ученика делују као да имају проблем и они су највише исмевани - треба да му се каже да се не врти све око њега 	<p>14</p>
<p>Ученик у настави</p>	<ul style="list-style-type: none"> - више пута у току часа пита да се понови, не може истом брзином да усвоји градиво (3) - треба им асистент (2), нормална деца не треба да испаштају - треба да му се дају посебни задаци, посебан план (2) - не добијају додатну пажњу на часовима - имамо исту диплому, а користи телефон и добија решења, треба да иде у специјалну школу - треба да иде у специјалну школу помогла бих му али то није моја обавеза - дете које вришти у посебно одељење, странца у исто да научи језик, дете са проблемом код психолога 	<p>11</p>

Табела 10: Зайажане о функционисању ученика којем је пошребна догајна подршка

3.3. Социјална клима у школи: ПЕРЦЕПЦИЈЕ И СТАВОВИ НАСТАВНИКА

Други део узорка истраживања на који начин се спроводи инклузија у школама чинили су наставници. Занимало нас је на који начин перципирају социјалну климу школе, с обзиром на то да је начин успостављених односа у школи кључна детерминанта спремности школе да развија средину прихватања, уважавања и различитости. Иако инклузивна заједница подразумева заједницу свих који су директно или индиректно укључени у школски рад, наставници су изражавали свој став према непосредним учесницима образовно-васпитне праксе: својим колегама, ученицима и родитељима ученика.

Питали смо наставнике да ли доживљавају своје колеге као значајан извор подршке при осмишљавању рада и резултати показују већински позитиван став наставника (85,7%). Међутим, позитивне примере рада као покретаче промена инклузивне школе препознаје duplo мањи проценат наставника (41,10%), што представља значајну статистичку разлику у погледу перципирања могућности заједничког грађења квалитетног образовања.

Графикон 14. Подршка при осмишљавању рада

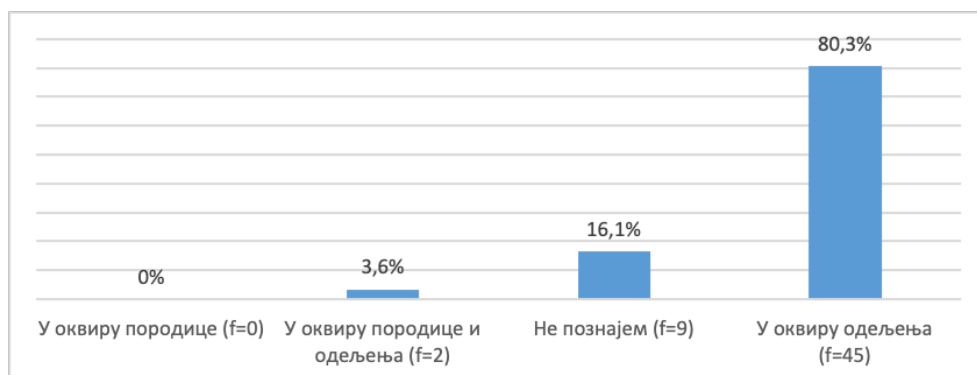
15. Графикон Позитивни примери рада

Тврдње о схватању улоге родитеља у школи показују да сваки други наставник не препознаје партнерске односе са родитељима у васпитно-образовном развоју ученика (51,8%), већ да се та улога дели на васпитно-родитељску и образовно-наставну. Такође, уколико се за ученика процени од стране стручњака да му је потребан индивидуални образовни план рада, родитељи имају могућност да ту процену одбију за своје дете, са чиме се не слаже 71,4% наставника.

Тврдње наставника о улози родитеља у школи	Не слажем се/ Углавном се не слажем	Неизјашњени	Слажем се/ Углавном се слажем
Тврдња: Улога родитеља је да васпита дете, а наставника да га образује.	30,3%	17,9%	51,8%
Тврдња: Одлука да ли је детету потребна додатна подршка не треба да буде на родитељу.	8,9%	19,7%	71,4%

Табела 11: Однос наставника према улози родитеља у школи

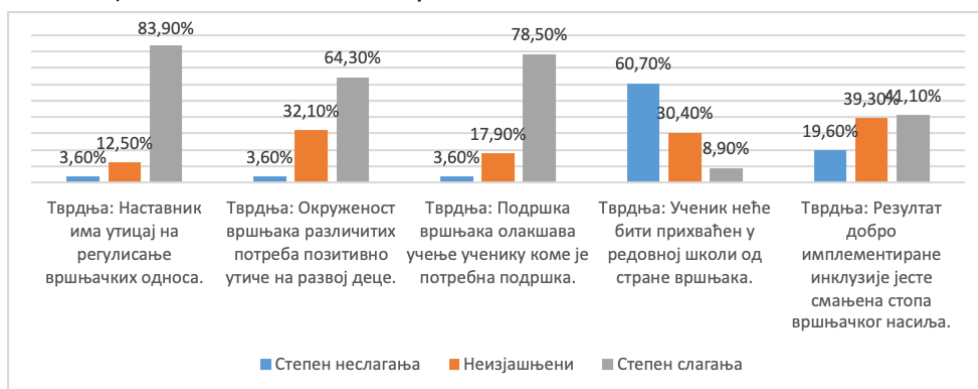
Питали смо наставнике да ли су у оквиру породице или одељења у којима предају имали искуства у остваривању комуникације са особом којој је потребна додатна подршка. Од 56 наставника чак 83,9% наставника је потврдило да је имало искуства у оквиру рада у одељењу.

Графикон 16. Контекст познавања особе којој је потребна додатна подршка

Висок проценат одговора указује на присутност особа којима је потребна додатна подршка у школском систему као и неопходност оспособљавања наставника за инклузивни приступ раду. Приликом прикупљања података одређени број наставника није показао заинтересованост да учествује у истраживању које се бави овом темом иако добијени резултати указују на велику вероватноћу да се сусрећу са ученицима којима је потребна додатна подршка у пракси школског рада. Као и код ученика, и у случају наставника одређени број наставног кадра није препознао у раду ученика којем је потребна додатна подршка (16,1%), док колеге из исте школе јесу. Резултати указују да постоји потреба за додатним радом стручњака у правцу мотивације наставника за препознавање и рад са ученицима којима је потребна додатна подршка.

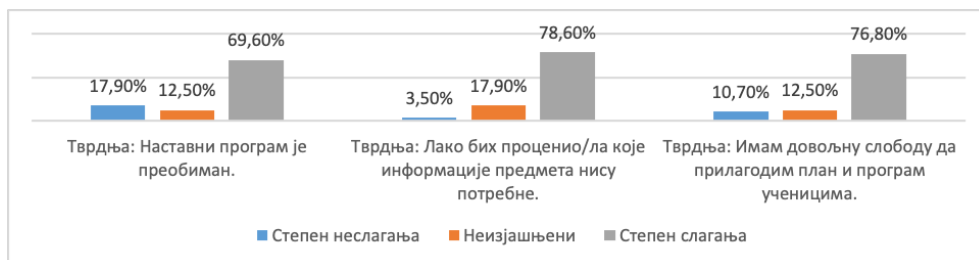
Наредне тврдње односиле су се на процену односа вршњака према ученику којем је потребна додатна подршка. Видимо да су наставници чешће препознали вршњаке као покретачку моћ у пружању помоћи и подршке ученику, ипак половина наставника не препознаје инклузију као решење проблема вршњачког насиља (58,9%). Подсетимо се, у тврдњама које се тичу односа са родитељима, наставници су се у већој мери изјаснили да је њихова улога да образују ученика, међутим у тврдњама које се тичу вршњачких односа видимо контрадикторност поменути тврдње: чак 83,9% наставника сматра да има утицај на регулисање вршњачких односа у школи, што уједно представља једну од најважнијих васпитних улога коју наставник у школи може да оствари.

Графикон 17. Однос вршњака према ученику којем је потребна додатна подршка

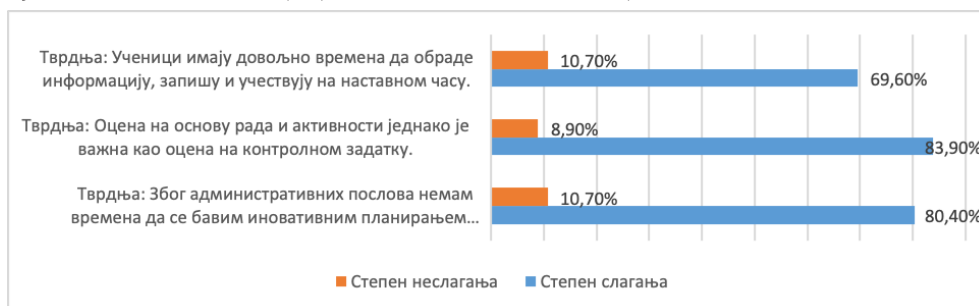
3.4. ПРИЛАГОЂЕНОСТ ШКОЛСКОГ СИСТЕМА УЧЕНИКУ: ПЕРЦЕПЦИЈЕ И СТАВОВИ НАСТАВНИКА

Прве тврдње у оквиру ове категорије односиле су се на перцепцију наставника о флексибилности наставног плана и програма у пракси свог рада. Наставници већински процењују да је наставни програм обиман као и да би професионално могли да процене које информације предвиђене програмом нису потребне. Иако се примећују блага неслагања у перцепцији обима наставног програма, чак 76,8% наставника сматра да без обзира на понуђени програм имају довољну слободу да тај програм и прилагоде.

Графикон 18. Однос према наставном плану и програму

Следеће тврдње дају увид у то колико се настава прилагођава целокупном одељењу, а не само ученицима угрожених категорија. Иако су се ученици изјаснили да имају времена да запишу информације, али не и да реше задатке, наставници већински процењују да ученици имају довољно времена и за активније улоге на наставном часу (69,6%).

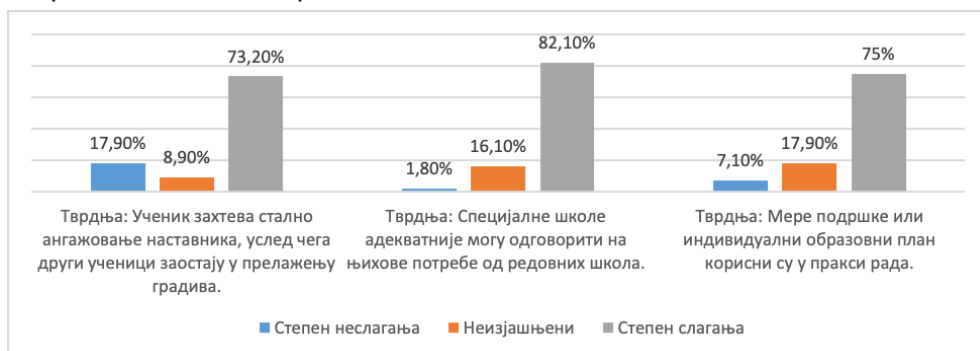
Графикон 19. Прилагођавање наставе свим ученицима у одељењу

За 80,4% наставника административни послови представљају временску кочницу у планирању иновативних приступа у настави. Међутим, процена заступљености различитих облика рада на часу нам говори другачије. У раду наставника присутни су сви облици рада: појединачни рад, раду у пару, групни рад; при чему је најмање заступљен групни рад на различитим задацима.

Облици рада	Никад	Ретко	Често	Веома често
Појединачни рад на истом задатку	3,6%	8,9%	44,6%	42,9%
Појединачни рад на различитим задацима	3,5%	10,7%	55,4%	30,4%
Рад у паровима	3,6%	10,7%	66,1%	19,6%
Групни рад на истом задатку	3,5%	28,6%	55,4%	12,5%
Групни рад на различитим задацима	1,8%	46,4%	39,3%	12,5%

Табела 12: Облици рада на наставном часу

Тврдње које се тичу ученика којем је потребна додатна подршка у настави евидентно показују да наставници који су чинили узорак истраживања већински не препознају позитивне аспекте укључивања ученика којем је потребна додатна подршка у редовно одељење. На основу резултата претпостављамо да посебан план рада доживљавају као користан по наставников рад на часу (75%), пре него као корист по развој ученика којем је потребна додатна подршка.

Графикон 20. Прилагођавање наставе ученику којем је потребна додатна подршка

Потенцијална несигурност наставника у раду са ученицима којима је потребна додатна подршка можемо видети и на основу високог степена слагања да је наставницима потребна помоћ различитих сарадника и стручњака чију помоћ најчешће немају у потпуности: помоћ личног асистента, лекара специјалисте, дефектолога, школских тимова, стручњака из области образовања и васпитања. Наставници су се у највећој мери усагласили да им је потребна подршка дефектолога и лекара специјалисте.

Графикон 21. Подршка стручњака и сарадника

Следећи сегмент чиниле су тврдње у вези са радом са талентованим ученицима. Резултати показују већу неусаглашеност између наставника, самим тим и већу отвореност према раду са талентованим ученицима у односу на целокупну категорију ученика којима је потребна додатна подршка. Наставници у већој мери виде наставу у оквиру редовне школе као могућност развоја талентованих ученика (44,7%), али минимално предњачи и мишљење да је по њихов развој добра сегрегација такве наставе у одвојено одељење (37,5%).

Талентовани ученици	Не слажем се/ Углавном се не слажем	Неизјашњени	Слажем се/ Углавном се слажем
Тврдња: Талентоване ученике треба груписати у једно одељење.	33,9%	28,6%	37,5%
Тврдња: Талентовани ученици могу остварити своје потенцијале само кроз ваннаставне активности.	44,7%	32,1%	23,2%
Тврдња: Имам искуства у прилагођавању рада ученику који лако усваја градиво.	26,8%	25%	48,2%
Тврдња: Упознат/а сам са процедуром формирања индивидуалног образовног плана са проширеним програмом.	17,9%	25%	57,1%

Табела 13: Рад са талентованим ученицима

На крају категорије прилагођености наставе ученику, питали смо наставнике да ли организују и да ли сматрају корисним часове допунске и додатне наставе. У табелама 14. и 15. видимо да наставници већински организују оба облика додатне наставе, као и да их сматрају корисним. Веће разлике одговора наставника у односу на тип школе у којима предају нису запажене, осим податка да наставници средњих школа у већој мери сматрају кориснијим додатне од допунских часова. Сваки пети наставник средње школе изјаснио се да допунске часове у школи организује, али их не сматра корисним.

	Допунски часови	Основна школа	Средња школа
1.	Организују се и сматрам их корисним	88,9%	69%
2.	Организују се, не сматрам их корисним	11,1%	20,7%
3.	Не организују се, сматрам их корисним	0%	10,3%
4.	Не организују се, не сматрам их корисним	0%	0%

Табела 14. Организација допунских часова од стране наставника

	Додатни часови	Основна школа	Средња школа
1.	Организују се и сматрам их корисним	96,3%	86,2%
2.	Организују се, не сматрам их корисним	3,7%	10,3%
3.	Не организују се, сматрам их корисним	0%	3,5%
4.	Не организују се, не сматрам их корисним	0%	0%

Табела 15. Организација годишних часова од стране наставника

3.5. КОМПЕТЕНЦИЈЕ НАСТАВНИКА У ПРИЛАГОЂАВАЊУ РАДА УЧЕНИКУ: ПЕРЦЕПЦИЈЕ И СТАВОВИ НАСТАВНИКА

Да бисмо говорили о успешном спровођењу инклузивног приступа према ученицима у оквиру школског система, неопходно је проценити да ли директни ствараоци таквог приступа – наставници – разумеју шта значи инклузија, и како процењују сопствена умења и вештине при развијању инклузије у пракси.

Табеле 16. и 17. показују одговоре наставника на питања шта је инклузија и ко су ученици којима је потребна додатна подршка. Велика већина наставника сматра да се инклузија односи само на уклапање ученика у систем који постоји (92,8%), при чему су ученици које треба уклопити ученици са психофизичким сметњама (100% наставника је препознало ову категорију). Талентовани ученици поново нису довољно примећени, услед чега су наставници скоро половично подељени да ли они припадају категорији или не. Изненађујући је податак да је само 6 наставника препознало ученика ромске националности као ученика којем је потребна додатна подршка.

Дефиниција инклузије	%	f
Подршка у прилагођавању ученика којима је потребна додатна подршка школи	58,9%	33
Укључивање ученика којима је потребна додатна подршка у редовне школе	33,9%	19
Подршка у прилагођавању свих ученика школи и школском програму	3,6%	2
Трансформација школе и обезбеђивање квалитетног образовања за све	3,6%	2

Табела 16. Шта је инклузија из перспективе наставника

Категорије угрожених ученика	Да	Не
Ученик са психофизичким сметњама	100%	0%
Даровити ученик	41,1%	58,9%
Ученик избеглица	19,6%	80,4%
Ученик ромске националности	10,7%	89,3%
Ученик који стално касни на час	1,8%	98,2%

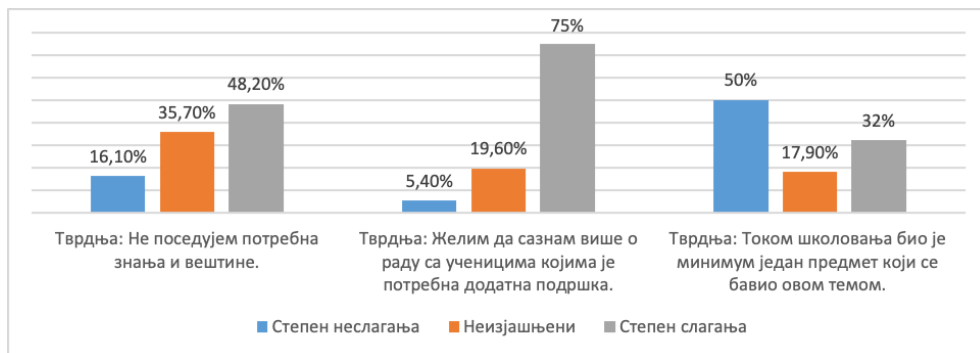
Табела 17. Ко су ученици којима је потребна додатна подршка из перспективе наставника

Према овом истраживању, 57,2% наставника је присуствовало стручном усавршавању које се бавило темом инклузије, чешће организованом од стране школе. С обзиром на то да се 80,3% наставника сусрело у раду са учеником којем је потребна додатна подршка, примећујемо да би требало да обухват оних који су се бавили овом темом буде већи.

Стручно усавршавање	Ниједном	Једном	2 или више пута
Организовано од стране школе	42,8%	28,6%	28,6%
Лично финансиран	69,7%	23,2%	7,1%

Табела 18. Успешност присуства на стручном усавршавању у вези са инклузијом

Такође, наставници се нису изјаснили или сматрају да не поседују потребна знања и вештине за инклузивни рад са ученицима, као и да би желели да сазнају више о раду са ученицима којима је потребна додатна подршка.

Графикон 22. Процена сопствених компетенција за инклузивни рад

Једино питање отвореног типа тражило је од наставника да опишу какве конкретне промене су потребне како би се обезбедио квалитетан живот и рад ученика којима је потребна додатна подршка. Запажања наставника поделили смо у шест категорија: промене у виду укључивања сарадника, системске промене, програмске промене, додатне едукације, промене у правцу вршњачких односа, промене у правцу повезивања свих актера и институција. Најчешће уочене потребе су потреба за дефектологом, потреба за личним асистентом за ученика и потреба смањења броја ученика у одељењу.

Категорије	Примери одговора	f
Укључивање сарадника	- неопходан асистент (15) - неопходан дефектолог за рад са њима (15) - потребан стручњак за усмеравање наставника и помоћ при одабиру садржаја (3)	33
Системске промене	- смањити број ученика у одељењу (7) - смањити администрацију наставника (2) - уписати их у специјална одељења/школе у којима ће радити дефектолози (2) - организовати посебне групе за надарене	11
Компетенције наставника	- потребне обуке наставника (4) - потребне обуке за идентификацију даровитих	5
Програмске промене	- написати бољи план и програм, смањити обим градива (3) - написати план и програм за рад са њима	4
Сарадња свих актера	- сарадња запослених, деце, институција (3)	3
Вршњачки односи	- рад на емпатији друге деце - нису прихваћени од вршњака	2

Табела 19: Зайажње о функционисању ученика којем је потребна додатна подршка

3.6. ПЕРЦЕПЦИЈЕ И СТАВОВИ УЧЕНИКА И НАСТАВНИКА ПРЕМА СПРОВОЂЕЊУ ИНКЛУЗИЈЕ У ШКОЛАМА — ЗАКЉУЧЦИ

На основу резултата истраживања закључујемо да ученици нису показали упадљиво негативан став према ученицима којима је потребна додатна подршка у редовној школи. Ученици угрожених категорија биће прихваћени, али не и једнако укључени у остваривању приснијих односа међу вршњацима. С обзиром на то да се више од половине ученика изјаснило да се не дружи са учеником којем је потребна додатна подршка у одељењу, претпостављамо да такав ученик маргинализовано постоји и функционише у групи без видљивог насиља. Дете од рођења развија осећај припадности одређеним групама и прихвата карактеристике те групе, што потенцијално може бити опасност за истовремено затварање пред стварима и особама које нису у складу са групним обележјима¹⁷. Уколико посматрамо ученике којима је потребна додатна подршка као мањину вршњачке групе, можемо претпоставити да већ на самом почетку грађења односа овакви ученици имају проблем да се уклопе у ригидне вредности групе сличних појединаца.

Ученици су показали најмањи степен толеранције у ситуацијама када ученик „својом потешкоћом“ омета на било који начин жеље и потребе ученика или групе (боравак у соби на екскурзији, ремећење часа својим понашањем, неједнак третман наставника и слично). Овакви ученици им физички не сметају, али вршњаци не разумеју у потпуности да је њима потребна додатна подршка не само система, већ и њих самих. Неопходност едуковања деце у правцу разумевања да одређена понашања захтевају додатну подршку, кроз познавање како се та понашања испољавају и како им можемо помоћи, видимо и на основу коментара ученика као што су: „Треба да му се каже да се не врти све око њега“, „Имамо исту диплому, треба да иде у специјалну школу“. Веће присуство емпатије није препознато код ученика категорије „познајем ученика којем је потребна додатна подршка“ у односу на ученике категорије „не познајем“. При томе, уочена је нижа спремност категорије ученика „познајем“ ка квалитетнијем оставривању пријатељских односа са учеником којем је потребна додатна подршка, као и ниже препознавање значаја разговора о теми инклузије кроз предавања и радионице у школи.

Вршњачко прихватање зависи од културе прихватања различитости целокупне школе, пре свега од културе прихватања ученика коме је потребна додатна подршка од стране наставника. Наставници, као и ученици,

¹⁷ Шаљић, З. (2023), *Инклузивно образовање: идеал или реалност?* Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за педагогију и андрагогију

препознају потребе ученика којем је потребна додатна подршка парцијално: ставом да чине све што је професионално могуће у систему у којем инклузија на наставном часу није могућа. Непрепознавањем своје личне улоге или незнањем шта је инклузија и како деловати, наставници могу својим понашањем одбацивати сваку могућност развијања инклузије, могу остати неутарлни што једнако доводи до одсуства акције, или неоправдано показивати осетљивост према ученику којем је потребна додатна подршка, од чега немају стварну корист ни ученици угрожених категорија ни њихови вршњаци. „Ако наставник испољи претерану попустљивост према детету са тешкоћама у развоју, „поклања“ му оцене или стаје на његову страну када је у сукобу са вршњацима, без обзира да ли је у праву или не, могуће је да се код вршњака формира отпор према детету који може ићи до одбацивања, искључивања из групних активности, па и до агресије.“¹⁸ Негативан став наставника према инклузији правда се доживљајем да наставник нема услове за индивидуализацију рада, да неки ученици немају подједнаке капацитете за учење, као и да специјална школа може бити најбоље решење у одређеним случајевима¹⁹. Такав став могуће је освестити и променити (као и код ученика) првенствено кроз оспособљавање наставника у правцу процене шта је инклузија у ширем смислу њеног значења, у чему је њена вредност, које су њене могућности и која је улога наставника у спровођењу инклузије у пракси васпитно-образовног рада. Потребу за дефинисањем инклузије потврђују резултати истраживања, који показују да наставници нису препознали шта се под инклузијом подразумева, као ни које категорије ученика трпе неједнаке третмане у школама.

Одакле почети са променама на нивоу школе? Могуће решење би било развијати културу заједничког учења и партиципације кроз јачање компетенција наставника при осмишљавању, реализацији и праћењу наставног часа – не само за конкретно дете, већ за све ученике према којима имају одговорност стварања оптималних могућности за њихов развој. Пожељно би било дефинисати квалитетан програм о педагошко-дидактичком знању које треба да познаје будући наставник из свих наставних области како би се створила теоријска основа за разумевање на који начин се гради школа прилагођена ученику, а не прилагођавати ученика школи. Затим, наставницима треба омогућити различите видове стручног усавршавања који се неће завршавати једнодневним излагањем основних принципа рада, већ ће се на крају обука наставницима давати конкретне могућности који би били

¹⁸ Хрњица С. и сар. (2009). *Школа по мери деце 2: приручник за примену инклузивног модела преласка са разредне наставе на предметну наставу за ученике са тешкоћама у развоју*, Београд: Save the Children UK, Програм за Србију.

¹⁹ Шаљић, З. (2023), *Инклузивно образовање: идеал или реалност?* Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за педагогију и андрагогију

даљи кораци у имплементацији знања са обуке. Значајну улогу у спровођењу и очувању квалитета рада имао би директор установе, као неко ко би пратио и усмеравао грађење даљих планова у односу на препреке које су се јавиле у пракси, као и колеге које би сличним искуствима делиле савете и размењивале мишљење о ученицима којима заједно предају.

Уколико посматрамо пример из одговора наставника који се односио на заступљеност различитих облика рада, видећемо да већина наставника процењује да примењује све облике рада у настави. Међутим, вештачка имплементација елемената наставе окренуте ученику (на пример, групни облик рада) неће дати добре резултате уколико не променимо целокупни приступ наставном процесу: на који начин се планира наставни час, колико су ученици активни током групног задатка, које нивое учења задатак подстиче, на који начин су формиране групе, колико је задатак повезан са претходним искуством ученика, на који начин ће се вредновати урађени задатак, који је циљ часа, и слично.

Међутим, само организовање стручног усавршавања и промене на нивоу школе нису довољне за спровођење инклузије у школској пракси – наставницима је потребна помоћ и подршка других покретача промена васпитно-образовног рада – првенствено њених надлежних органа.

4. СПРОВОЂЕЊЕ ПРЕПОРУКА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА ИЗ ПОСЕБНОГ ИЗВЕШТАЈА О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ ИЗ 2018. ГОДИНЕ: РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА

4.1. ПРЕПОРУКЕ УПУЂЕНЕ НАДЛЕЖНИМ ОРГАНИМА У ИЗВЕШТАЈУ ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА ИЗ 2018. ГОДИНЕ

У оквиру пројекта „Праћење спровођења инклузивног образовања у Републици Србији“ Заштитник грађана је крајем 2023. односно почетком 2024. године упутио надлежним државним органима захтеве за достављање података, како би се на основу прикупљених информација сагледао домет препорука Заштитника грађана упућених надлежним органима у Посебном извештају Заштитника грађана о инклузивном образовању из 2018. године.

У Посебном извештају Заштитника грађана о инклузивном образовању из 2018. године на основу резултата спроведеног истраживања Заштитник грађана је формулисао препоруке за унапређење инклузивног образовања у Републици Србији. Препоруке су упућене надлежним органима ради предузимања активности и мера из домена њихових надлежности. Један део препорука односио се на формирање и обезбеђивање услова за несметан рад интерресорних комисија, као и ажурно и благовремено поступање по захтевима за обезбеђивања додатне подршке ученицима у образовању. Друга група препорука обухватила је активности које надлежни органи треба да предузму како би се у свим јединицама локалне самоуправе обезбедила додатна подршка за децу која живе у сиромаштву, децу ромске националности, децу која живе у удаљеним крајевима и децу пешаке, талентовану децу и децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Обезбеђивање услуге личног пратиоца у свим јединицама локалне самоуправе, организовање обука за личне пратиоце, као и приступачности објеката такође су се нашле у овој групи препорука. Део препорука у извештају из 2018. године односио се на поступање надлежних органа ради пружања

подршке школама и запосленима у спровођењу инклузивног образовања кроз обезбеђивање континуираних едукација и обука.

4.2. РАД ИНТЕРРЕСОРНИХ КОМИСИЈА — УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Министарство просвете наводи да развој система додатне подршке деци, ученицима и одраслим полазницима подразумева међуресорну сарадњу која је најдиректније успостављена Законом о основама система образовања и васпитања из 2009. године када је уведен институт Интерресорне комисије (у даљем тексту, ИРК). ИРК врши процену потреба детета, ученика и одраслог за додатном образовном, здравственом и социјалном подршком, тј. у оквиру свог Мишљења обједињује подршке које су потребне детету, ученику и одраслом полазнику за укључивање у образовање и живот у заједници.

а) Успостављање интерресорних комисија

У извештају Заштитника грађана из 2018. године готово све јединице локалне самоуправе изјасниле су се да имају оформљене ИРК (141 јединица локалне самоуправе). У истраживању спроведеном 2023/2024. године све јединице локалне самоуправе од којих смо добили одговор потврдиле су да су формирале и успоставиле рад ИРК (њих 109, општина **Бачки Петровац** није одговорила на питања у вези са радом ИРК). Оснивање, рад и финансирање ИРК, јединице локалне самоуправе уредиле су Решењем о образовању интерресорне комисије, а ослањајући се на Закон о основама система образовања и васпитања, као и Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом. У општинама **Ражањ** и **Мало Црниће** у истраживању спроведеном 2018. године рад ИРК био је обустављен због недостатка сталних чланова, али тај проблем није уочен 2023/24. године.

У највећем броју случајева, ИРК су формиране за једну јединицу локалне самоуправе, од којих су изузетак **Прокупље**, **Житорађа** и **Блаце**, **Пожаревац** и **Мало Црниће** и **Сремски Карловци** и **Нови Сад**. Општине **Прокупље**, **Житорађа** и **Блаце** формирале су међуопштинску комисију чији се рад финансира из средстава које обезбеђују општине, при чему свака општина сноси трошкове рада комисије за децу са њене територије која су упућена на процену. Комисија је формирана на основу сагласности три општинске управе и има седиште у Прокупљу. Према подацима из ранијег извештаја Заштитника грађана, општина **Куршумлија** је такође била у оквиру споменуте међуопштинске комисије као њен четврти члан, међутим, данас ИРК

општине Куршумлија делује самостално. **Пожаревац** и **Мало Црниће** такође суфинансирају заједничку ИРК која ради у простору који обезбеђује град **Пожаревац**. Услугу ИРК за **Сремске Карловце** пружа Градска управа за дечју и социјалну заштиту **Нови Сад**, односно ИРК која је образована у оквиру Градске управе. Град **Нови Сад** је, на основу Решења, именовao четири ИРК, како би успешно био извршен преглед и процена великог броја деце и ученика који се годишње упућују на ИРК. Такође, Решењем је предвиђено да Комисија може да обавља послове и за друге општине, на основу закљученог споразума између Градске управе за социјалну и дечију заштиту и друге општинске управе. У **Београду** је формирано 17 ИРК, по једна за територију сваке градске општине. Од 2013. године њихово финансирање преузео је град (до тада су финансиране од стране градских општина).

Јединице локалне самоуправе изјасниле су се да је функционалност рада ИРК обезбеђена на основу донетих Решења о оснивању ИРК, и на основу обезбеђивања свих услова за организовање и функционисање рада (обезбеђивање простора, новчане накнаде, образовање комисије, постављањем координатора, и слично). Што се тиче простора за рад, 76 ИРК заседа у канцеларијама општинске или градске управе, од чега се њих 14 изјаснило да простор одговара њиховим потребама. Градска општина **Обреновац** и град **Кикинда** изјаснили су се да простор није адекватно прилагођен потребама рада. Осим управних канцеларија, мањи број ИРК додатно користе и просторије центра за социјални рад и предшколске установе, као и теренске изласке.

Општине **Беоцин**, **Свилајинац** и **Нови Кнежевац** изјасниле су се да поседују посебне канцеларије за рад ИРК. Од просторија које се користе за рад ИРК, јединице локалне самоуправе наводиле су и дом здравља (осам), центар за социјални рад (две, од којих се општина **Александровац** изјаснила да простор не одговара потребама рада), ресурсни центар (**Крагујевац**), друштва за помоћ ментално недовољно развијеним лицима (**Кула**, **Трстеник**), просторије дневног боравка за децу и младе са сметњама у развоју при Дому „Станко Пауновић“ (**Неготин**), дом културе (**Врање**).

Општина **Мионица** нема одређену канцеларију за рад, већ се комисија окупља у некој од слободних просторија у потребном тренутку. Општина **Нова Варош** и град **Зајечар** имају канцеларију у оквиру општине, али при процени излазе на терен. Општине **Велико Градиште**, **Параћин**, **Лапово**, **Нови Бечеј** и **Чока** немају канцеларију већ посећују локално окружење ученика за којег се тражи процена.

Значајан број јединица локалне самоуправе извештава да су определили средства за рад ИРК, што није био случај при спровођењу истраживања Заштитника грађана 2018. године. Распон планираних средстава је разнолик, па су минимални износи 1.300,00 динара (**Ниш**), 13.155,00 динара

(**Мали Зворник**), 30.000,00 динара (**Гаџин Хан**), 50.000,00 динара (**Блаце**), 69.500,00 динара (**Ражањ**), а максимални износи 3.500.000,00 динара (**Крушевац**), 3.984.105,00 динара (**Сомбор**), 5.588.000,00 динара (**Пећинци**), 11.783.068,00 динара (**Нови Сад**). Општина **Уб** за 2023. годину издвојила је средства у износу од 29.710.000,00 динара, а утрошено је 235.648,00 динара. У одређеном броју јединица локалне самоуправе средства за рад ИРК су повећана за 2023. годину у односу на 2022. годину (44), док су у неким јединицама локалних самоуправа средства за 2023. смањена (13). Поједине јединице локалне самоуправе нису јасно одвојиле средства за рад ИРК, већ се средства одвајају са различитих буџетских позиција, углавном из буџета општине или позиције услуга (**Бела Црква, Неготин, Прибој, Голубац, Коцељева, Куршумлија, Нови Бечеј, Нови Пазар, Опово, Пријеполје, Рашка, Шабац, Врање, Врњачка Бања, Жагубица**).

Начин одређивања накнаде лицима којима се накнада исплаћује и износи накнаде су веома различити. Фиксно одређени износи накнада крећу се од минималних 500,00 динара (**Врање, Коцељева, Ниш**) до максималних 5.000,00 динара (**Уб**) „по детету/мишљењу“, односно од 800,00 динара (**Бач**) до 6.000,00 динара (**Владимирци**) „по седници“. Општина **Бујановац** саопштава да је „накнада за рад чланова ИРК и координатора ИРК је 1.000,00 динара по детету, што је сложићете се симболична сума новца“, док општине **Деспотовац** и **Стара Пазова** извештавају да исплате нису редовне и да касне. У односу на извештај из 2018. године нису примећене значајне разлике. Неке јединице локалне самоуправе су висину накнаде одредиле процентуално, у односу на просечну зараду у Републици Србији (**Босилеград, Крушевац, Лајковац, Нова Варош, Опово, Тител, Трстеник, Велико Градиште, Врњачка Бања**), а општина **Беоцин** је дефинисала накнаду у висини која се одређује према дневници, односно њеном неопорезивом делу. Накнада може бити одређена и у месечном износу (**Јагодина, Кикинда, Нови Бечеј, Пирот, Свилајинац**). Висина накнаде се у неким јединицама локалне самоуправе разликује зависно од тога да ли је реч о разматрању новог захтева или преиспитивању/ревизији већ датог мишљења, па је накнада умањена за поступак преиспитивања (**Бачка Паланка, Ћићевац, Кањижа**).

Град **Лесковац** и општина **Велика Плана** известили су да имају обезбеђене накнаде за рад и за замене редовних чланова. Већина јединица локалне самоуправе финансира рад само сталних чланова ИРК, при чему се у 16 јединица локалне самоуправе рад председника ИРК више вреднује од рада преостала два стална члана те је накнада председника ИРК увећана од 12,5 до 100% у односу на накнаду чланова ИРК. Накнаду за рад координаторима исплаћује свега 20 јединица локалних самоуправа и то углавном у истом износу као и члановима ИРК. Општина **Лапово** изјаснила се да се

по донетој Одлуци координатору исплаћује рад у износу од 2.000,00 динара, али да се то не извршава у пракси, док општина **Лучани** и град **Прокупље** исплаћују прековремени рад координатора. Тамо где су плаћени (21), повремени чланови ИРК добијају мању или једнаку накнаду од сталних чланова ИРК. У извештају Заштитника грађана из 2018. године наведено је да три општине нису плаћале чланове ИРК, док су према истраживању спроведеном 2023/24. године све јединице локалне самоуправе обезбедиле накнаде за рад чланова ИРК.

У односу на извештај Заштитника грађана из 2018. године, јединице локалне самоуправе предузеле су мере по питању формирања и омогућавања рада ИРК. Процене се и даље, у највећем броју случајева, доносе у неприлагођеним просторима у склопу општинских канцеларија након радног времена општине, када су канцеларије слободне за рад. Јединице локалне самоуправе већински су обезбедиле средства за рад ИРК, као и накнаду за рад њених чланова, али финансирање рада чланова још увек није уједначено већ су присутне значајне разлике у исплаћивању лица идентичних задужења. Најчешће су обезбеђене накнаде за рад сталних чланова. Док су, с једне стране, одређене јединице локалне самоуправе обезбедиле накнаде за рад координатора, друге се позивају на законску регулативу по којој немају могућност исплаћивања рада координатора у склопу ИРК.

б) Поступање ИРК по захтевима

У већем броју случајева јединице локалне самоуправе изјасниле су се да за благовремен, ефикасан и законом прописан рок није било потребно предузети конкретне мере услед добре организованости ИРК, постојањем координатора, дефинисањем рада кроз Пословнике о раду и добре комуникације и сарадње са другим институцијама као што су центар за социјални рад, предшколска установа, основна школа (88). Одређени број јединица локалне самоуправе (11) наводи да су обезбедиле све услове неопходне за несметан рад чланова ИРК (превоз, простор, опрема, финансије). **Алексинац** спроводи различите врсте истраживања и прати извештаје о истраживањима, **Нови Сад** је повећао број комисија на четири, **Ниш** је омогућио да стални чланови комисије имају заменике из истих структура из којих су чланови. **Кањижа** предузима додатне мере уколико је наведени контакт телефон неисправан и теренски посећује адресу породице како би добили информације на основу поднетог захтева. **Зајечар** је навео највећи број спроведених мера, међу којима и: организовање радионица и вебинара, обуке „Унапређење капацитета интерресорних комисија у реализацији поступка процене потреба за додатном подршком детету, ученику и одраслом“ у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја у сарадњи са УНИЦЕФ-ом, оснивање тима за ране интервенције,

при развојном саветовалишту у Зајечару, у оквиру кампање „Тата, мама ми смо са Вама“, организовање састанака са директором Школе за основно и средње образовање ради договора реализације дефектолошке подршке корисницима.

Као главне узроке неблаговременог и неефикасног рада ИРК јединице локалне самоуправе наводе: неоазивање одлагање или одсуство родитеља (13 јединица локалне самоуправе: Деспотовац, Лазаревац, Обреновац, Стари град, Кањижа, Кладово, Књажевац, Крагујевац, Крушевац, Пећинци Сомбор, Топола, Трстеник), предаја непотпуне документације или чекање на исту (10 јединица локалне самоуправе: Ириг, Кикинда, Крагујевац, Краљево, Крушевац, Кучево, Стара Пазова, Ниш, Топола, Трстеник), усклађивање рада чланова (девет јединица локалне самоуправе: Ћићевац, Јагодина, Књажевац, Косјерић, Ковин, Крагујевац, Прибој, Рача, Ужице), велики обим захтева (осам јединица локалне самоуправе: Александровац, Врњачка Бања, Кањижа, Кикинда, Крагујевац, Лесковац, Мајданпек, Смедеревска Паланка), одсуство чланова услед болести или одмора (седам јединица локалне самоуправе: Бечеј, Врњачка Бања, Стари град, Лајковац, Пећинци, Србобран, Трстеник), недостатак члана комисије (две јединице локалне самоуправе: Бела црква, Ћићевац), кашњење исплате накнаде за рад (Деспотовац), депривирани и неприступачне средине породице (Пирот). Шездесет шест јединица локалне самоуправе изјасниле су се да немају проблема са неефикасним и неблаговременим испуњавањем захтева.

Град **Зајечар** наводи да су потребе за услугом лични пратилац веће од постојећих могућности (два лична пратиоца), као и да је установа за дневни боравак деце и омладине ометене у развоју “Облутак” једина те врсте коју град има. „Сматрамо да треба размотрити могућности за проширење капацитета бројчано и диференцирање активности узрасно (корисници су узраста од 5 до 35 година, различитих потреба, могућности и интересовања)“. **Рашка** наводи да је „недовољно познавање надлежности установа и организација које спроводе мере инклузивног образовања услед недовољно разрађених оперативних процедура и пракси које дају могућност за различиту примену и тумачење. Потребно је јачати механизме на нивоу установе, односно да се тек када се исцрпе све мере подршке у оквиру система образовања покреће захтев за додатном подршком. Потребно је и јачати улогу родитеља о значају обезбеђивања мера подршке детету и ученику. Потребно је успоставити механизам на нивоу Министарства просвете као подршку раду ИРК, као и покренути поново ресурсе у оквиру Сталне конференције градова и општина као подршку локалним самоуправама са циљем размене пракси у раду ИРК“.

Иако су се јединице локалне самоуправе већински изјасниле да добра организација рада омогућава несметан рад ИРК, по одговорима који се

тичу узрока неефикасног рада примећујемо да су застајања у раду и даље присутна и да су разлози за неблагоприятан рад идентични као и пре шест година. Мали број јединица локалне самоуправе даје одговор на питање које мере се предузимају како би се обезбедило уклањање идентификованих узрока, при чему није наглашено да су мере регулисане одређеним документом, већ на основу практичног деловања у правцу решавања текућих проблемских ситуација.

4.3. УСЛУГЕ ДОДАТНЕ ПОДРШКЕ — УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

а) Мере подршке за децу која живе у сиромаштву

Резултати истраживања Заштитника грађана 2018. године показали су мали број јединица локалне самоуправе (14) које су предузеле мере обезбеђивања деци рекреативне, ваннаставне, спортске и културне активности (радионице, секције, активности, излети, екскурзије). Обрада података добијених 2023/24. године показује тродупло већи број – 45 јединица локалне самоуправе изјаснило се да обезбеђује деци која живе у сиромаштву овакав вид услуге. Истовремено, ова услуга се испоставила као најзаступљенија међу одговорима јединица локалне самоуправе. Следеће три услуге по заступљености на нивоу општина јесу бесплатан или регресиван превоз (12), од којих је општина **Мајданпек** обезбедила деци бесплатан превоз до лекара, новчана помоћ укључујући и стипендије (12), бесплатни школски уџбеници и прибор (13). Бесплатан боравак у предшколској установи омогућило је шест јединица локалне самоуправе, а бесплатан продужени боравак у школи општине **Коцељева и Рума** (2018. године су ову услугу навеле четири јединице локалне самоуправе). Бесплатну ужину обезбедило је 10 јединица локалне самоуправе.

Што се тиче подршке у образовању, општине **Србобран и Свилајинац** обезбеђују помоћ у учењу, општина **Шид** истиче организовање индивидуалног образовног плана и допунске наставе, док **Крагујевац** пружа подршку младима при проналажењу посла. Финансијску подршку у виду плаћања смештаја за ученике остварују **Мајданпек и Пирот**. Помоћ у виду набавке одеће је навела једино општина **Рума**.

Услуге намењене деци која живе у сиромаштву и даље су недовољно развијене (повећана заступљеност услуге примећена је само у односу на ваннаставне активности). Посебно недостају активности усмерене ка подршци ученицима при учењу и интегрисању са својим вршњацима, док су присутније услуге финансијске подршке кроз организовани превоз, награде, стипендије, ужину, школске уџбенике и бесплатан школски прибор.

б) Мере подршке за децу ромске националности

Покрајински секретаријат за социјалну политику, демографију и равноправност полова извештава да својим буџетом финансира рад Канцеларије за инклузију Рома, установу основану 2006. године од стране Скупштине Аутономне покрајине Војводина, у циљу унапређења положаја Рома у области образовања, запошљавања, становања, људских и других права, као и стварању услова за укључивање Рома у све сфере друштвеног, јавног и политичког живота у Аутономној покрајини Војводина. Финансијским планом и Програмом рада Канцеларије за инклузију Рома, на који Покрајинска влада даје сагласност, финансирају се програмске активности које су између осталог усмерене и на подршку образовању путем афирмативних мера:

1. **Стипендирање студената и студенткиња припадника ромске националне мањине** који су уписани на основне струковне студије на Високој струковној васпитачкој и медицинској школи у Вршцу, који похађају наставу на ромском језику, као и дипломираних студената који упишу мастер струковне студије на овој високој школи.
2. **Додела једнократне финансијске помоћи студентима ромске националности**, који су применом афирмативних мера уписани на високошколске установе, чији је оснивач АП Војводина, а уписали су прву годину студија.

У циљу уписа што већег броја припадника ромске националне мањине у средње и високе школе, почетком сваке године Канцеларија за инклузију Рома, ангажује једно лице:

1. које обавља послове организовања кампање о мерама афирмативне акције за упис ученика припадника ромске националне мањине у средње и високе школе,
2. информише потенцијалне кандидате о мерама афирмативне акције.

Секретаријат даље извештава да сваке године преноси финансијска средства Националном савету ромске националне мањине за сталне трошкове и редовне делатности (које подразумевају финансирање или суфинансирање програма и пројеката у области образовања, културе, обавештавања и службене употребе језика и писма националне мањине као и финансирање рада установа, фондација и привредних друштава чији је оснивач или суоснивач национални савет или чија су оснивачка права делимично или у целини пренета на национални савет). У претходној години, Националном савету ромске националне мањине је од стране Секретаријата пренет укупан износ од 4.395.383,00 динара. Поред наведеног, удружењима грађана припадника ромске националне заједнице које се баве унапређивање права ромске националне мањине, сваке године се преносе новчана средства

за развој положаја припадника ромске заједнице у Аутономној покрајини Војводина. У том смислу, ромским удружењима је у оквиру Јавног конкурса за суфинансирање програма и пројеката усмерених на унапређивање права националних мањина – националних заједница у Аутономној покрајини Војводина у 2023. години додељен износ од 3.350.000,00 динара.

Када сумирамо резултате деловања на нивоу општина, као и у случају обезбеђивања ваннаставних активности за децу из сиромашних крајева, и у овој области мера видан је напредак и повећан број јединица локалне самоуправе који обезбеђују услугу за децу ромске националности. Укупно 81 јединица локалне самоуправе прецизирала је да је успоставила специфичне услуге за децу ромске националне припадности (2018. године је то била пракса у њих 47), било кроз спровођење локалних акционих планова за унапређење положаја Рома, било независно од постојања овог стратешког документа.

Мере намењене деци ромске националне припадности сличне су онима које су јединице локалне самоуправе обезбедиле за децу која живе у сиромаштву. Најчешће је обезбеђено укључивање запослених који ће се примарно бавити положајем деце ромске националности у месту у којем живе: ангажовањем ромског координатора, ромског педагошког асистента, тима за унапређивање положаја Рома и ромска питања (49). Само 14 јединица локалне самоуправе изјаснило се да има здравствену медијаторку, при чему је општина **Рашка** „2020. године на основу препоруке Заштитника грађана упутила допис Министарству здравља за покретање иницијативе за ангажовање здравственог медијатора и одговор је негативан“. Следеће најчешће заступљене услуге јесу бесплатан или регресиван превоз (17), едукативне радионице за ученике и родитеље (16), услуга педагошког асистента (16), финансијска помоћ и/или стипендирање (14), бесплатна исхрана (13), бесплатни боравак у предшколској установи (13, од којих 4 општине имају за свако треће дете), бесплатан школски прибор (11), укључивање у бесплатне ваннаставне активности (10), додатна помоћ при учењу (осам).

Поједине општине су детаљније известили о предузетим корацима у правцу пружања услуга деци ромске националности. Организују се радионице о раном ступању у брак и раном напуштању образовања са девојчицама у школама у општинама **Бачки Петровац**, **Бујановац**, **Ковин**, **Крупањ**, **Крушевац**, **Мионица** и граду **Вршцу**. У осам школа у **Новом Саду** формиран су тимови и урађени акциони планови за превенцију осипања ученика. Као наставак овог пројекта, реализован је пројекат *Нови Саг за једнакост девојака и девојчица ромске националности* кроз програм Подршка ЕУ инклузији Рома - Оснаживање локалних заједница за инклузију Рома. У **Вршцу** и **Суботици** организују се интеркултурални дани и обележавање Међународног дана Рома и ромског језика. **Мионица** извештава да је „предшколска

установа „Невен“ покренула јединствен пројекат под називом „Да се Наномир покрене и у вртић крене“ намењен деци из највећег ромског насеља. У оквиру пројекта организован је „покретни вртић“ – васпитачи су организовали вртичке радионице у центру села где су се окупљала деца у раном узрасту, како би им се приближио рад вртића и приказале предности боравка деце у овој установи“. **Пирот** је основао Културни центар Рома, док је **Нови Пазар** покренуо пројекат стамбеног збрињавања породица ромске националности. Општина **Рача** помаже већини породица да сви имају хумане услове, да уведу струју и воду како би деца имала основне услове за живот „јер је то један од основних разлога зашто већина деце ромске националне припадности неће свакодневно да похађа наставу“.

Према подацима Покрајинског секретаријата за социјалну политику, демографију и равноправност полова, предмет ромски језик са елементима националне културе остварује се у 28 основних школа, распоређених на територији 16 локалних самоуправа (Ада, Алибунар, Бач, Бачка Паланка, Бечеј, Вршац, Жабаљ, Зрењанин, Кикинда, Ковачица, Ковин, Нови Сад, Оџаци, Сомбор, Сремска Митровица и Стара Пазова). Међутим, у истраживању Заштитника грађана 2023/24. године само четири јединице локалне самоуправе споменуле су да у оквиру свог деловања имају уведен предмет ромског језика у школама (**Бачки Петровац, Вршац, Врање, Нови Сад**).

Начини праћења услуга за децу ромске националне припадности веома се разликују: 50 јединица локалне самоуправе не прати ефекте услуга, од којих 14 није одговорило, 12 се изјаснило да нема потребе јер су они саставни и неискључиви део заједнице, 11 да немају развијену услугу, седам се изјаснило да не прате ефекте, шест да немају Роме у заједници. Већина јединица локалне самоуправе прате реализацију услуге путем извештаја или комуникације са институцијама и удружењима који се директно или индиректно баве питањем положаја Рома (школе, предшколске установе, општина, ромски координатор, центар за социјални рад, родитељи, ИРК). Услуге намењене деци ромске националне припадности присутније су од свих других услуга намењених различитим категоријама ученика: не само кроз понуду одређене услуге, већ и формирањем тимова стручњака који се посебно баве овим питањем, оснивањем и укључивањем у различите пројекте, организовањем тематских активности и догађаја, и слично. Ипак, изненађујући је податак да се наведене услуге код готово половине јединица локалних самоуправа не прате и не евалуирају. Одсуство праћења ефеката услуга делује као да се услуга „избацује у понуду“ корисницима услуге, али да се не води рачуна о њеном сврсисходном коришћењу процењивањем квалитета услуге.

Јединице локалних локалне самоуправе прате примену мера за упис деце ромске националне припадности, али и других осетљивих друштвених

категорија у предшколске установе на следеће начине: најчешће су предшколске установе те које достављају извештај општинама (47), или су у процесу праћења уписа укључене различите институције које се баве овим питањем (дом здравља, центар за социјални рад, ИРК, општина, суд, матичне службе). Иако су се одговори углавном односили на повезивање релевантних институција без давања конкретнијих одговора, само 15 јединица локалне самоуправе изјаснило се да не прати директно примену мера за упис.

Како би спречиле неоправдан упис деце ромске националне припадности у школе и одељења за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, већи број јединица локалне самоуправе (15) наводе да ИРК чини све што може да до тога не дође препоруком услуга које јединице локалне самоуправе обезбеђују у пракси. При томе, **Чачак** и **Крушевац** навели су да је крајња одлука о упису у редовну школу на родитељима ученика. Предшколска установа у **Суботици** нема адекватан обим просторног капацитета да задовољи потребе за уписом деце у раном узрасту, „будући да не постоји законска обавеза за смештај деце предшколског узраста у установу, а предшколска установа у деловима града где је већа концентрација ромске популације нема објекте који би могли да прими сву децу, не врши се непосредна агитација за упис ромске деце“. Мере подршке за укључивање деце ромске националне припадности у редовне школе као што су: бесплатни припремни предшколски програм (14), афирмативне мере за упис у средње школе (две), прописан приоритетни упис (0), диверсификација програмске понуде предшколских установа (0) и слично, готово да су у потпуности изостале у одговорима јединица локалне самоуправе.

Путем Конкурса за финансирање и суфинансирање програма и пројеката у области образовања у 2023. години, Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине наводи да је издвојено 1.120.000,00 динара за програме и пројекте који су подршка инклузивном образовању и превенцији раног напуштања формалног образовања, а које реализује 18 образовно-васпитних установа на територији Аутономне покрајине Војводина.

в) Мере подршке за децу која живе у удаљеним крајевима и децу пешаке

Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине наводи да сваке године путем конкурса опредељује средства за регресирање превоза ученика средњих школа у АП Војводини у међуградском саобраћају, који свакодневно путују од места становања до школе и назад. Критеријуми за расподелу средстава су развијеност локалне самоуправе, број и дужина релације путовања, цена превоза. Тако је у 2023.

години 151.000.000,00 динара расподељено за 44 локалне самоуправе на територији АП Војводине, чиме се свакако обезбеђује доступност средњег образовања и васпитања, свих наставних и ваннаставних активности.

Говорећи о деци која живе у удаљеним крајевима и деци пешацима из перспективе рада општина, 42 јединице локалне самоуправе изјасниле су се да је бесплатан превоз обезбеђен за сву децу, па тако и за њих. Образложење за непостојање специфичне услуге је та да је јединица локалне самоуправе мала и да нема потребе за оваквом услугом или да је обезбеђен редован линијски превоз који покрива територију јединице локалне самоуправе у целости. При том, бесплатан превоз најчешће се односи на децу предшколског узраста чији је место становања удаљено од предшколске установе више од два километра и на ученике основних школа који живе на удаљености већој од четири километра од школе. Према извештају Заштитника грађана из 2018. године већина јединица локалне самоуправе пружала је услугу кроз пуну или делимичну накнаду трошкова превоза, док се за тај начин 2023/24. године изјаснило свега 13 јединица локалне самоуправе (**Пирот, Кањижа, Прибој, Рача, Александровац, Ариље, Блаце, Чајетина, Косјерић, Мали Иђош, Србобран, Трстеник, Врњачка Бања, Мајданпек**), при чему **Врњачка Бања** финансира трошкове превоза сопственим возилом родитељима на повратној релацији до школе. Обезбеђивање посебног превоза чешће је од пружања накнаде трошкова и превоз се не организује искључиво за децу пешаке, већ и за децу ромске националности, децу којима је потребна додатна подршка, децу чија школа излази из граница општине, децу којима је школа на дефинисаној удаљености од куће (углавном преко два или четири километра). Превоз се организује употребом минибуса (**Јагодина**), аутобуса (**Коцељева, Владичин Хан**), такси превоз (пример **Лучани, Неготин, Рашка**), школског возила (**Мионица, Нова Варош, Рача**), комби превоза (**Ниш, Сента**). Видимо да се у периоду од шест година у већој мери развио систем регулисања превоза за децу пешаке и да је такав начин заступљенији од исплате месечних/годишњих трошкова превоза родитељима деце. За ученике средњих школа одређене јединице локалне самоуправе дефинисале су према проценту или удаљености који ученици и у којој мери имају обезбеђен бесплатан превоз, па тако општина **Алексинач** регресира 50% од цене месечне карте, **Топола** регресира 50% за ученике који похађају средњу школу у суседним општинама, **Пирот** регресира 50% за ученике који су удаљени преко 4 километра од средње школе, **Лајковац** исплаћује превоз за ученике којима је средња школа до 30 километара, док је општина **Кула** обезбедила бесплатни превоз за све ученике средње школе. Општина **Босилеград** је оформила истурена одељења у деловима у којима живе ученици удаљени од школе, због чега је општина обезбедила превоз за особље које ради у тим одељењима. За

бесплатан превоз личних пратилаца изјасниле су се општине **Кањжа** и **Пландиште** и градови **Крагујевац**, **Нови Сад** и **Сомбор**.

Посебно организован превоз (не редовни линијски) за ваннаставне активности обезбедило је много мање јединица локалне самоуправе (43). Превоз се организује употребом мини буса (**Александровац**, **Тићевац**, **Кнић**, **Мионица**, **Нови Пазар**, **Пландиште**, **Рума**, **Житорађа**), школског превоза (**Бела црква**, **Блаце**, **Кучево**), аутобуса (**Србобран**) или комби превоза (**Косјерић**, **Пећинци**, **Нова Варош**).

г) Мере подршке за талентовану децу

На основу извештаја Покрајинског секретаријата за образовање, прописе, управу и националне мањине, другу годину за редом расписује се Конкурс за финансирање и суфинансирање пројекта у области подизања квалитета образовно-васпитног процеса основног и средњег образовања - трошкови обуке *талентованих ученика основних и средњих школа* с територије АП Војводине и ангажовање стручних сарадника на Андrevљу, с циљем реализације предвиђених активности из сфере природних и друштвених наука, уметности и културе, које се одржавају током целе школске године у Центру за привредно-технолошки развој „Андревље“ на Андrevљу. Главни циљ самог пројекта јесте да се подрже талентована деца и да се оснажи њихово самопоуздање у погледу знања и вештина које поседују. У претходној, 2023. години, путем поменутог Конкурса, расподељено је око 10.000.000,00 динара за обуку 360 талентованих ученика из 36 средњих школа и око 5.000.000,00 динара за обуку 180 талентованих ученика из 18 основних школа.

Развијене услуге за талентовану децу у јединицама локалне самоуправе најчешће су успостављене у виду новчаних награда (43) или материјалних награда у облику поклона (15), као и финансирање трошкова ради учешћа на такмичењима (10). Иако је облик подршке као и 2018. године најчешће финансијски, у последњем извештају из 2018. године врло мали број јединица локалне самоуправе је известио о индивидуалном образовном плану са проширеним и обogaћеним програмом као мери подршке или о другим мерама непосредне и континуиране подршке, усмереним на развој потенцијала ученика, и мерама усмереним на развој знања просветних радника који раде са даровитом децом. Резултати овог истраживања показују да је 15 јединица локалне самоуправе успоставило услугу организовања индивидуалног образовног плана са проширеним и обogaћеним програмом за ученике, додатну наставу, активности, радионице, трибине. Општине **Тител**, **Врњачка Бања** и **Сремски Карловци** организују бесплатан превоз за ученике који иду на специјалне програме или додатна школовања изван општине. **Темерин**, **Владимировци**, **Житиште**, **Житорађе** и **Зрењанин**

обезбеђују стручна усавршавања и едукације за ученике, док је 14 јединица локалних самоуправа обезбедило боравак талентоване деце у посебним центрима или специјализованим камповима.

Још неки од начина пружања услуге јесте и додатна едукација стручних кадрова за рад са талентованом децом, коју су успоставиле најалост само две јединице локалних самоуправа (**Чајетина, Сомбор**). Пет јединица локалних самоуправа подржало је талентовану децу и кроз опремање школе у складу са иновативним приступима учењу (**Чајетина, Кнић, Велико Градиште, Врњачка Бања**), а са тим у вези је „гимназија Врњачка Бања 2023. године добила Мејкерс лаба - учионицу будућности, један мултидисциплинарни простор који пружа погодности ученицима и наставницима да заједно истражују, стварају и повезују се са локалном и широм заједницом“.

Чест проблем у пракси рада са талентованим ученицима није само прилагођавање наставног програма и наставног часа њиховим могућностима и аспирацијама, већ и препознавање талентованих ученика у оквиру одељења. Министарство просвете наводи да је из наведеног разлога припремило и почетком школске 2023/2024. године доставило школама Стручно упутство за препознавање, подршку и праћење образовања и васпитања ученика и ученица са изузетним, односно посебним способностима. Стручно упутство обухвата начине испољавања изузетних способности, принципе и поступак препознавања и идентификације ученика са изузетним способностима, као и различите облике пружања подршке и праћења ефеката препознавања и подршке ученицима са изузетним способностима.

д) Мере подршке за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом

На основу изјаве Покрајинског секретаријата за образовање, прописе, управу и националне мањине, по Конкурсу за финансирање и суфинансирање програма и пројеката за подизање квалитета основног и средњег образовања – промовисање и унапређење безбедности ученика у основним и средњим школама на територији Аутономне покрајине Војводина у 2023. години, 120.000,00 динара је додељено школи за основно и средње образовање и васпитање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом ради учешћа ученика у инклузивној спортској лиги, чиме се осим безбедности ученика, подстиче развој толеранције и уважавања различитости. Око 2.400.000,00 динара, Секретаријат је путем конкурса у 2023. години доделио за опремање четири школе за основно и средње образовање и васпитање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Средства су опредељена за школски намештај и наставна средства за теоријску и практичну наставу (рачунари и друга наставна средства).

Министарство спорта наводи да је Законом о спорту²⁰ Параолимпијски комитет Србије препознат као национална кровна организација за спорт особа са инвалидитетом који је у периоду од 2018. године до данас спровео два међународна пројекта који су се бавили инклузијом деце и младих. У првом пројекту организовани су кампови за децу са инвалидитетом који су имали за циљ да укључе у спортске активности децу и младе са инвалидитетом и то ону децу која иначе немају редовне организоване спортске активности. У другом пројекту заједно су учествовала у спортским активностима деца из укупно тринаест земаља.

Што се тиче општина, услуга личног пратиоца је обезбеђена у 93 јединице локалне самоуправе и то је најзаступљенија услуга, као и приликом спровођења истраживања 2018. године. Укупно 29 јединица локалне самоуправе истакло је да немају специфичније услуге од оних које се прописују мишљењем ИРК и да се захваљујући раду ИРК осмишљавају сви начини на које је могуће обезбедити несметано функционисање детета у редовној школи. Осим личног пратиоца, у већој мери јединице локалне самоуправе препознавале су и саветодавни рад са родитељима, запосленима и ученицима (15), ангажовање дефектолога, психолога, асистената и сродних стручњака (12), креирање и рад по индивидуалном образовном плану (10), обезбеђивање бесплатног превоза (10), добру сарадњу између релевантних институција (шест), прилагођавање простора школа (пет), бесплатан боравак у предшколској установи или при школи (четири), обезбеђивање асертивне технологије (три). С обзиром на то да је у извештају Заштитника грађана из 2018. године наведен знатно већи број услуга које остварују јединице локалне самоуправе претпостављамо да у овом упитнику јединице локалне самоуправе нису у одговору обухватиле нити препознале све услуге које нуде у пракси. Тако су услуге личног пратиоца у склопу питања које се односило на услуге за децу са сметњама препознате само код 29 јединица локалне самоуправе, али у питањима које се односе на услугу личног пратиоца видимо да је услугу успоставило њих 92. Иако се услуге статистички разликују, сам однос између услуга, заступљеност оних карактеристичних, као и врсте услуга су идентичне као и пре шест година.

Општине **Баточина** и **Стара Пазова** омогућиле су надокнаде трошкова за различите здравствене третмане ван општине на основу мишљења ИРК, док **Крушевац**, **Пријепоље**, **Сопот** и **Ужице** наводе да су родитељи ти који имају крајњу одлуку да ли ће децу уписати у редован систем образовања или не.

Општине **Блаце**, **Бујановац**, **Крупањ**, **Темерин**, **Велика Плана** и **Житиште** наводе да сви ученици са сметњама иду у редовне школе и да су

²⁰ „Службени гласник РС“, број 10/16.

интегрисани са вршњацима, у општини Пландиште у специјално одељење иде шест ученика, у **Косјерићу** два ученика, по један ученик у **Трстенику** и **Мајданпеку**, док у **Рачи** у специјално одељење иде „свега пар ученика“. На питање није одговорило 12 јединица локалне самоуправе, а њих пет се изјаснило да није успоставило конкретне мере подршке за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом.

ђ) Приступачност објекта

Јединице локалне самоуправе су приступачност у највећој мери обезбедиле постављањем рампи (46), а поједине су обезбедиле постављање гелендера (**Беочин, Врање, Кнић, Осечина, Пирот, Чајетина, Кикинда**), приступних стаза (**Беочин, Врање, Кнић, Пирот, Пријепоље, Тител, Чајетина**), прилагођене тоалете (**Бечеј, Стара Пазова, Чајетина, Раковица, Кикинда, Крагујевац**), лифта (**Стара Пазова, Прокупље, Рашка, Ражањ, Шабац, Свилајинац**), табле, мапе простора, путоказа (**Бечеј, Кикинда**), мобилног гусеничара (**Стара Пазова**). У **Ћићевцу** тренутно траје реконструкцији тоалета прилагођених деци са сметњама у развоју и инвалидитетом. У неколико школа у **Кикинди** обезбеђен је улаз за особе са сметњама изливањем накошене стазе испред улаза у школу и у фискултурну салу. На основу резултата можемо приметити да је обезбеђивање приступачности у образовно-васпитним институцијама још увек веома неразвијено, и да установе најчешће обезбеђују приступачност улаза у објекат, али не и олакшано функционисање унутар објекта и приступачност комуникација и информација. Алармантан је податак да многе јединице локалне самоуправе не схватају на исправан начин термин „приступачност“ па се међу одговорима наводило обезбеђивање превоза, хране, домског смештаја, услуга личног пратиоца, финансирање различитих здравствених третмана, спортске активности, обезбеђивање кадра, доношење индивидуалног образовног плана, могућност образовања код куће, обезбеђивање мера које утврди ИРК. Већини јединица локалне самоуправе су облици приступачности које су навели довољни.

Тамо где приступачност није обезбеђена, наводи се да су разлози то што није утврђена потреба, јер није било деце којој је додатно обезбеђивање приступачности потребно, односно није било таквих захтева. Град **Крушевац** истиче да око 50% предшколских установа, основних школа и средњих школа немају приступачност услед немогућности уклањања архитектонских баријера због архитектуре објеката.

е) Услуга личног пратиоца

Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања наводи да су Законом о социјалној заштити²¹, Правилником о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите²² и Правилником о лиценцирању организација социјалне заштите²³, прописани услови за пружање услуге личног пратиоца детета, а Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Сектор за социјалну заштиту, Одељење за инспекцијски надзор издаје дозволу за рад (лиценцу) организацијама социјалне заштите за пружање наведене услуге. У складу са чланом 44. Закона о социјалној заштити²⁴, услугу личног пратиоца детета као дневну услугу у заједници обезбеђује јединица локалне самоуправе. Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, води евиденцију о броју лиценцираних пружалаца услуге личног пратиоца детета и списак лиценцираних пружалаца се налази на сајту Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, док Републички завод за социјалну заштиту располаже подацима о пружању услуге на основу извештаја које му пружаоци услуга на годишњем нивоу достављају. Чланом 19. Правилника о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите²⁵, прописано је да пружалац услуге најмање једном годишње спроводи интерну евалуацију квалитета пружених услуга, која укључује испитивање задовољства корисника, односно њихових заступника. Извештај о евалуацији подноси се оснивачу услуге, заводима за социјалну заштиту, и доступан је стручној јавности.

Иако су Закон о социјалној заштити и Правилници који га ближе одређују допуњени и измењени у односу на 2018. годину, прописи су и даље подједнако уопштени и недостаје документ који ће ближе уредити специфична питања за рад личног пратиоца, као што су: начин избора личног пратиоца и критеријуми за његово ангажовање, однос личног пратиоца са другим сарадницима, тимовима, наставницима и васпитачима, начин праћења, усмеравања и вредновања рада личног пратиоца, одговорности и обавезе личног пратиоца и надзор над његовим радом, висина накнаде за рад и друге одредбе од значаја за уређење ове услуге.

Такође, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања објашњава да је чланом 87. Правилника о ближим условима и стандардима

²¹ „Службени гласник РС“, број 24/11, 117/22- одлука УС.

²² „Службени гласник РС“, број 42/13, 89/18 и 73/19.

²³ „Службени гласник РС“, број 42/13.

²⁴ „Службени гласник РС“, број 24/11, 117/22- одлука УС.

²⁵ „Службени гласник РС“, број 42/13, 89/18 и 73/19.

за пружање услуга социјалне заштите²⁶, прописано да сарадник-лични пратилац не може бити члан породичног домаћинства у коме живи корисник, сродник у правој линији као ни брат и сестра, односно брат и сестра по оцу или мајци корисника, што у пракси рада може довести до тога да ученик остане без услуге личног пратиоца јер је члан породице једина могућност у месту у којем ученик живи.

Ангажовање и покретање услуге личног пратиоца је у великој мери регулисан у јединицама локалне самоуправе у односу на тренутак спровођења истраживања пре осам година. У 2018. години услуга личног пратиоца била је успостављена и пружана у 65 јединица локалне самоуправе, а у 2024. години у 93 јединице локалне самоуправе, док у 10 јединица локалне самоуправе услуга и даље није успостављена, најчешће из следећих разлога: непостојање лиценцираних акредитованих програма обуке за личне пратиоце, недоношење акта о формирању услуге у јединици локалне самоуправе, недостатак средстава или кадрова, одсуство захтева за пружањем услуге. **Кладово** је покренуло услугу у јануару 2024. године, за што је у буџету јединице локалне самоуправе планирано 6,5 милиона динара. У општинама **Кањижа** и **Мајданпек** услуга је формирана 2023. године.

Раније се начин обезбеђивања услуге у великој мери разликовао између јединица локалне самоуправе које су успоставиле услугу, док се сада услуга личног пратиоца обезбеђује у поступку јавне набавке, након чега се са изабраним пружаоцем услуге закључује уговор о пружању услуге у оквиру унапред дефинисаног и планираног броја сати. Општина **Сента** пружа услугу личног пратиоца, али наводи: „Услуга личног пратиоца је изузетно скупа услуга. За једног корисника се ангажује једно физичко лице – пружалац услуга, што фактички значи да за једног корисника годишње треба издвојити најмање 1.000.000,00 динара. Ако желимо постићи равноправност свих ученика у Републици Србији са таквим потребама, финансирање те услуге треба да преузима Република Србија“.

Године 2018. само 23 јединице локалне самоуправе су известиле да су обезбеђене обуке личних пратилаца, док је 2024. године обезбеђено обучавање личних пратилаца у 87 јединица локалне самоуправе организованих преко пружалаца услуга. Јединице локалне самоуправе углавном нису наводиле о којим обукама се ради „зато што су обуке у надлежности пружалаца услуга“²⁷. Разлози који се наводе услед неорганизовања обука су да још увек није пружена услуга личног пратиоца, да није било

²⁶ „Службени гласник РС“, број 42/13, 89/18 и 73/19.

²⁷ Најчешће спомињани пружаоци услуге су организација „Дечје Срце“ и „Империјал плус доо“ у сарадњи са Плау центром Нови Сад, а обуке „Лични пратилац детета Корак по корак“, „Обука личних пратилаца за адекватно пружање подршке деци са сметњама у развоју – деци са инвалидитетом“ и „Покретање услуге лични пратилац детета“.

заинтересованих за обуку и да не постоји лиценцирана организација за обуке за личне пратиоце у њиховој близини. Општина **Бачка Топола** наводи да су лични пратиоци похађали обуке у 2016, 2017. и 2018. години, али да после 2018. године нису била предвиђена средства у буџету општине за обуке. У **Житишту** и **Зрењанину** лични пратиоци лично финансирају обезбеђивање обуке.

Евиденцију о спровођењу обука за личне пратиоце не воде чак 44 јединице локалне самоуправе, а као разлочи се наводе да је Правилником о ближим условима, поступку и начину остваривања права на материјалну подршку и коришћење услуга у области социјалне заштите прописано је да за ангажоване личне пратиоце изабрани пружалац услуге организује обуку по акредитованом програму. Број личних пратилаца који су завршили обуку у периоду од 2018. до 2023. године креће се од два (**Ражањ**), до 654 (**Нови Сад**). Притом, **Крушевац** напомиње: „Одређени број личних пратилаца прође обуку, али одустане од радног ангажовања на пружању услуге, тако да ако се погледа по годинама, већи је број лица која су прошла обуку, у односу на тренутни број ангажованих лица“.

4.4. ПРУЖАЊЕ ПОДРШКЕ ШКОЛАМА И ЗАПОСЛЕНИМА

Посебно награђивање и подстицање школа и запослених које су својим приступом постале успешне у постављању, развијању и пружању услуга додатне подршке за сада није развијено. Министарство просвете наводи да с обзиром на то да је квалитетно инклузивно образовање постало стандард у установама образовања и васпитања, као и да је у новом Правилнику о стандардима квалитета образовних установа повећан број индикатора који се односе на инклузивно образовање, инклузивно образовање представља фокус спољашњег вредновања, као и самовредновања рада образовних установа. Због наведеног, не постоји посебан систем награђивања запослених нити образовних установа које су увеле иновативне услуге додатне подршке.

Главни проблем спровођења законског оквира јесте јаз који постоји између документа на папиру и реалног стања рада школе. Уколико ближе анализирамо Правилник о стандардима квалитета образовних установа примећујемо покушај да се васпитно-образовни рад сагледа из различитих области и да се дефинише како се те области остварују и која је улога одређених запослених при спровођењу конкретних акција. Тешкоћа настаје када запослени огроман број задужења и „савета“ треба да прилагодје практичном раду. Захтевни обим посла најчешће укључује основни

школски кадар и сараднике којих је најчешће максимум један по школи. Такође, одређене „правилности“ теже је законски дефинисати јер нису мерљиве нити их је могуће додатно прецизирати јер зависе од контекста и културе појединачне школе, док школе немају алате, средства или знања да их спроведу у дело. Тако, на пример, у области „Настава и учење“ Правилник о стандардима квалитета образовних установа дефинише: наставник функционално користи постојећа наставна средства, наставник прилагођава темпо рада ученицима, ученик примењује повратну информацију да унапреди учење, наставник користи разноврсне поступке за мотивисање ученика и слично. У пракси наставници најчешће немају довољно наставних средстава, наставна средства су застарела, нефункционална или појединачна, што треба прилагодити за већи број ученика у одељењу. У пракси наставницима недостаје практична помоћ на који начин ускладити очекиване наставне садржаје са временским оквиром реализације на годишњем нивоу, на које начине мотивисати ученике за рад, и генерално помоћи наставницима како да својим радом изађу из разрађеног система традиционалне наставе која је доминирала претходних деценија у нашем систему и да прилагоде рад променама које теже ка правцу обезбеђивања активне наставе и квалитетног образовања за све. Због овог јаза између законског оквира и практичног рада у настави, дефинисане ставке не осигуравају квалитет због чега је потребно предузети и конкретније мере: између осталог, мере подстицања и награђивања школа и запослених који делују у складу са променама.

Министарство просвете даље наводи да је тренутно једина могућност за установе које имају иновативну праксу инклузивног образовања аплицирање за статус модел установе за инклузивно образовање или аплицирање за добијање статуса ресурсног центра за инклузивно образовање. Појединци који имају иновативну праксу могу конкурисати за звање, у складу са Правилником о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника²⁸ или појединци који су препознати као запослени који имају добру праксу инклузивног образовања могу постати саветници спољни сарадници за инклузивно образовање (тренутно их има 37 у школским управама). С обзиром на то да је број наставника са наведеним звањем, као и број установа које пружају такву подршку изузетно недовољан за читаву територију Републике Србије, поставља се питање на који начин је могуће промовисати и учинити доступним овакав вид подршке: у којој мери је потребно и могуће укључити више запослених на оваквим позицијама и на који начин се приближити школама, независно од тога да ли су се школе директно обратиле за помоћ или не.

²⁸ „Службени гласник Републике Србије“, број 109/21.

Министарство просвете наводи да је радно правни положај запослених у школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом током пружања додатне подршке у систему редовног васпитања уређен је на основу Правилника о норми часова непосредног рада са ученицима наставника, стручних сарадника и васпитача у основној школи²⁹ и Правилника о педагошкој норми свих облика образовно-васпитног рада наставника и стручних сарадника у средњој школи³⁰. У оквиру структуре 40-часовне радне недеље, сваком запосленом се евидентирају сати рада на пружању додатне подршке у другој установи. Међутим, анализом наведених докумената није примећен дефинисани оквир за наведеног запосленог – чланови докумената су уопштени, односе се на наставнике и прописан је крут и детаљан распоред колико сати на годишњем нивоу је предвиђено за различите облике спровођења наставних и ваннаставних активности. Једино примећена ставка јесте дефинисање временског оквира за додатне и допунске часове, што није у складу са питањем у вези уређивања радно правног положаја запослених.

4.5. ЕДУКАЦИЈЕ И ОБУКЕ О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Министарство просвете наводи да се едукације запослених којима се јачају компетенције за инклузивно образовање спроводе се у складу са Правилником о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника³¹. Током претходне школске године, програме обуке за јачање капацитета запослених за инклузивно образовање похађало је 5.355 наставника из 206 школа. У 2022/23. години Онлајн обуку за педагошке асистенте за рад са децом и ученицима са сметњама у развоју похађало је 360 кандидата. Обука је обавезна за све будуће педагошке асистенте за децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом. При анализи Правилника о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника, дефинисана је обавеза запосленог у погледу стручног усавршавања, могућности стицања виших звања, као и начини покретања одређеног облика стручног усавршавања, при чему нису дефинисане теме које наставник на годишњем нивоу треба да обради.

Што се тиче развијања посебних програма усмерених ка едукацији у

²⁹ „Службени гласник Републике Србије - Просветни гласник“, бр. 2/92 и 2/2000.

³⁰ „Службени гласник Републике Србије - Просветни гласник“, бр. 1/92, 23/97, 2/2000 и 15/19.

³¹ „Службени гласник Републике Србије“, број 109/21.

правцу инклузивног образовања, Министарство просвете истиче програм настао у оквиру пројекта „Учимо сви заједно“. Развијен је Програм изградње капацитета за инклузивно образовање који се спроводи у 20 јединица локалне самоуправе које су укључене у пројекат. Министарство просвете је у 2019. години реализовало Јавни позив за избор организатора, реализатора и програма стручног усавршавања за запослене у предшколским установама и основним школама и на основу Одлуке министра³² изабрани су реализатори, организатори и програми стручног усавршавања од јавног интереса за запослене у предшколским установама и основним школама, међу којима је било и Удружење „Ресурс центар за целоживотни развој и социјалну инклузију“ са програмом под називом Инклузија као део вештина запослених у предшколском и основношколском образовању које је добило средства у износу од 450.000,00 динара за реализацију обуке. Програм је имао за циљ унапређивање стручне компетенције васпитача и учитеља за инклузивну реализацију школских активности.

У циљу јачања капацитета за унапређивање инклузивног приступа у раду предшколских установа, кроз подршку пројекта инклузивног предшколског васпитања и образовања, ажурирана је обука „Наставници/васпитачи као носиоци квалитетног образовања за сву децу“, коју су заједно креирали Министарство просвете, Филозофски факултет Универзитета у Нишу и УНИЦЕФ 2016. године. Изабрано је и обучено 58 водитеља обука (васпитачи и стручни сарадници из предшколских установа). Око 850 учесника из 163 јавне предшколске установе у периоду мај-јун и септембар 2023. године похађало је ову обуку. У припреми су Приче о вртићима добре инклузивне праксе која се развијала у: предшколска установа „Ђурђевдан“ Крагујевац, предшколска установа „Нада Наумовић“ Крагујевац, предшколска установа „Дечија радост“ Ђуприја, предшколска установа „Бамби“ Кула, предшколска установа „Наше дете“ Шабац и предшколска установа „Радост“ Нови Бановци. У 2024. години, планирано је да се примери добре праксе инклузивног предшколског васпитања и образовања промовишу на хоризонталним сусретима са директорима и представницима тимова предшколских установа за инклузивно образовање на нивоу сваке школске управе.

У Каталогу програма обука запослених у образовању, у оквиру тематских области по којима су груписани програми обуке, постоји област „Деца/ученици којима је потребна додатна подршка у образовању“. Међутим, и поред доступности различитих обука и програма, резултати овог истраживања указују да готово половина наставника која су чинила узорак истраживања није до сада учествовала ни у једном облику стручног усавршавања у вези са инклузивним образовањем (при чему су обухваћени наставници

³² Број 610-00-00463/2/2021-07 од 28. 06. 2021. године.

различитих година радног стажа). Проблем недовољне обучености лежи и у култури система у којој није развијена тежња ка сталним стручним усавршавањем и потребом да се постојећа знања додатно оснаже и развију. Претпостављамо да би наставни кадар био мотивисанији за рад и на овом пољу уколико би се оствариле неке промене на ширем плану које ће значајно олакшати положај и рад наставника, како би наставници препознали простор за могуће унапређење рада у пракси и у складу са тим деловали и усавршавали своје вештине и компетенције.

4.6. СПРОВОЂЕЊЕ ПРЕПОРУКА УПУЋЕНИХ НАДЛЕЖНИМ ОРГАНИМА — ЗАКЉУЧЦИ

Законска и подзаконска документа којима се регулише рад васпитно-образовних установа не одговарају потребама практичара који тај рад и спроводе. Документа постављају оквире рада и као таква она и јесу у обавези давања одређених смерница и основе за рад, које треба да се даље прилагођавају и развијају у односу на контекст појединачне школе и локалне заједнице чија је школа део. Међутим, аутономија која је дата школама није прилагођена потребама запослених, с обзиром на то да је остављен простор за тумачење организације рада, што у пракси доводи до неразумевања како и на који начин треба поступати. Такође, законска документа могу бити у већој мери обавезујућа не према наставницима и стручним сарадницима на које се већина документа и односе, већ према локалним органима јавне власти и институцијама које имају улогу пружања подршке школама, што се у пракси своди на искључиво остваривање функције контроле и процене шта се ради добро и у складу са законским оквирима, а шта не.

Надлежни органи задужени за израду прописа могу прецизирати какве услуге и у односу на које критеријуме су институције задужене за спровођење одлука у обавези да обезбеде наставницима и школама ради осигуравања квалитета рада. Тиме би се значајно олакшао рад наставника јер би локалне институције поделиле одговорност организовања рада у корист деце и ученика и наставници би чешће добијали подршку у виду средстава и сарадника која у пракси неретко изостаје. Закони и правилници градили су се на основама традиционалне наставе у којој доминира стриктни предметно-разредно-часовни систем окренут ка активности наставника, јасно дефинисаног наставног садржаја и програма којима се знања ученика процењују и рангирају. Наведена документа временом су се прилагођавала, допуњавала и проширивала новим правилницима, међутим она

још увек леже на напуштеним идејама, због чега су потребне сложеније промене у правцу потенцијалног мењања начина на који школа, настава и наставни час функционишу. Промене се тичу питања обезбеђивања већег броја сарадника у школама и издвајања финансија у буџету за ову намену; редефинисања административне улоге наставника и стављања административних задатка у функцију вођења администрације ради сопствене рефлексије; редефинисања циљева образовања; финансирања и улагања у образовање; редефинисања наставног плана и програма, обавезних предмета, садржаја, начина на који су организовани часови, замене непотребних образовних садржаја васпитним; организовања наставе која повезује предмете, диференцирања наставног плана и програма; промена које се тичу временске организације функционисања школе; промене на коју сви наставници апелују: смањење броја ученика у одељењу и обезбеђивање просторних и кадровских капацитета уколико тежимо инклузивној пракси и у реалности, а не само у раду наставника.

У односу на извештај Заштитника грађана из 2018. године, приметан је напредак по питању обезбеђивања различитих услуга од стране јединица локалне самоуправе, при чему су најразвијеније обезбеђивање рада ИРК и услуге личних пратилаца. Различите услуге додатне подршке развијене су у различитим јединицама локалних самоуправа, међутим, помаци су спори и ситни, с обзиром на то да је прошло шест година од последњег извештаја Заштитника грађана. Одређени број јединица локалне самоуправе развио је услуге у оквиру једне области (на пример, рад са децом ромске националне припадности) док су остале области слабије развијене. Промене се често тичу конкретних акција и активности у виду пројеката и програма, док су промене које се тичу сталног обезбеђивања доступности и функционалности одређене услуге ређи.

Генерално гледано, при давању одговора, јединице локалне самоуправе неретко су остајале без изјашњења или су одговори били исувише уопштени без давања детаљнијих информација или нису били у вези са постављеним питањем. Овакав податак води ка промишљању да ли се услуге додатне подршке остварују у потпуности у смислу не само обезбеђивања услуге, већ и у смислу њене функционалности и праћења ефеката њеног рада и да ли се услуге потенцијално пружају на нивоу процене случаја, а не на основу дефинисаног правила рада. Неповезаност одговора са питањем је алармантан податак, из разлога зато што су носиоци одлука у вези са спровођењем инклузивног образовања у обавези да разумеју које све могућности постоје, на шта се односе и коме су услуге додатне подршке намењене. Такав случај најбоље видимо у примеру прилагођености објеката, где су јединице локалне самоуправе често схватале појам приступачности као доступност свих услуга ученицима којима је потребна додатна подршка, а не у смислу

обезбеђивања услова за сигурно функционисање ученика изван и у оквиру школе. Јако мали проценат јединица локалне самоуправе је барем у оквиру једног одговора указао да нешто у оквиру локалне самоуправе не функционише или није обезбеђено на квалитетан начин, при чему су већински „кривца“ проналазили у другој институцији или законодавном телу.

Из свега наведеног, потребно је да се стручњаци доносиоци одлука усагласе у ком правцу постављају основе промене образовања и васпитања у формалним институцијама, с обзиром на то да спровођење инклузивног образовања јесте процес који ту промену и захтева. С друге стране, јединице локалне самоуправе треба да обезбеде већи обим различитих врста услуга и праћење њихових ефеката, као и детаљније разрађивање на које начине се услуге спроводе и како наведене услуге учинити доступнијим у циљу пружања стварне подршке ученицима којима та подршка и треба.

5. ПРЕДЛОЗИ И ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ

Иако по члану 19. став 2. Закона о Заштитнику грађана Заштитник грађана није овлашћен да контролише рад Владе Републике Србије, Заштитник грађана сматра да би било корисно да наведени орган размотри његов предлог.

1. Било би добро да **Влада** у прерасподели буџета обезбеди јасне и транспарентне показатеље издвајања финансијских средстава намењених услугама за децу, нарочито за децу којој је потребна додатна подршка у систему образовања, као и да осигура системе за праћење и евалуацију расподеле и трошења средстава;
2. **Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство здравља и органи јединица локалне самоуправе** треба да обезбеде адекватне финансијске, људске и друге ресурсе на начин који обезбеђује да свако дете коме је утврђена потреба за додатном подршком у образовању такву услугу и добије;
3. **Министарство просвете** треба да предузме мере како би се јачали механизми подршке инклузивном образовању на нивоу самих установа образовања;
4. **Министарство просвете** треба да предузме активности како би се обезбедиле обавезне и континуиране едукације просветних радника о значају инклузивног образовања, начинима прилагођавања наставног процеса инклузивном образовању, моделима пружања додатне подршке деци и ученицима у образовању, примерима добре праксе, као и праћење ефеката едукација у циљу пружања подршке просветним радницима;
5. **Министарство просвете** треба да обезбеди обавезне и континуиране едукације како би се сва деца и ученици, почев од предшколског образовања, упознали са значајем инклузије и њиховом улогом у инклузивном образовању;
6. **Министарство просвете** треба да обезбеди одговарајући број стручних сарадника у установама образовања у складу са потребама ученика, посебно у спровођењу инклузије и додатне подршке у образовању;

7. **Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Министарство здравља** треба да обезбеде свеобухватне и континуиране обуке просветних радника и радника у системима социјалне и здравствене заштите, који су чланови ИРК, о инклузивном образовању и начину и моделима пружања додатне подршке деци и ученицима, као и о примерима добре праксе;
8. **Министарство државне управе и локалне самоуправе** треба да обезбеде да све ИРК имају адекватан простор за рад, као и да чланови ИРК имају уједначену висину накнаде за ангажовање у раду комисије;
9. **Министарство државне управе и локалне самоуправе** треба да обезбеде да све ИРК поступају благовремено, ефикасно и у законом прописаним роковима;
10. **Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство здравља и органи јединица локалне самоуправе** треба да обезбеде да се услуге додатне подршке финансирају на начин који обезбеђује сталност, одрживост, трајност и континуитет услуга и развијају нове услуге које су усмерене на образовно и социјално укључивање деце;
11. **Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и органи јединица локалне самоуправе** треба да, у сарадњи са другим органима, обезбеде дугорочно решавање проблема неприступачности и недовољне приступачности установа образовања и васпитања деци са сметњама у развоју и инвалидитетом;
12. **Надлежни републички и органи аутономне покрајине као и органи јединица локалне самоуправе** надлежни и овлашћени за пружање и финансирање услуга додатне подршке деци и ученицима треба да успостављају и развијају услуге специфичне за децу ромске националне припадности, усмерене ка подстицању укључивања у образовање, спречавање осипања из образовања, подстицање средњошколског образовања ромске деце, учешће деце у наставним, ваннаставним, спортским, културним, рекреативним и другим активностима у заједници и вршњачкој групи;
13. **Надлежни републички и органи аутономне покрајине као и органи јединица локалне самоуправе** надлежни и овлашћени за пружање и финансирање услуга додатне подршке деци и ученицима треба да успостављају и развијају услуге усмерене ка пружању подршке талентованој деци, као и просветним радницима, како би унапредили своја знања у раду са талентованом децом;

14. **Министарство просвете** треба да обезбеди услугу педагошког асистента за сву децу за коју је установљена ова врста додатне подршке;
15. **Органи јединица локалне самоуправе** треба да обезбеде услугу личног пратиоца за сву децу за коју је установљена ова врста додатне подршке;
16. **Органи јединица локалне самоуправе** које немају довољан број личних пратилаца треба да предузму активности, кроз обезбеђивање адекватне накнаде за рад, како би се довољан број лица обучио за пружање ове услуге и на тај начин услуга личног пратиоца обезбедила за сву децу за коју је процењено да им је овај вид додатне подршке неопходан.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.941(497.11)(047)
376.1-056.26/.36(497.11)(047)

ПОСЕБАН извештај Заштитника грађана о инклузивном образовању
/ [уредница Раденка Грубачић].- Београд : Заштитник грађана, 2024
(Београд : Донат Граф). - 69 стр. ; 24 см

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-87945-76-0

а) Омбудсман -- Србија -- Извештаји
б) Инклузивно образовање -- Србија -- Извештаји

COBISS.SR-ID 142433289